

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

H.A. MUNRO BUTLER JOHNSTONE

TÜRKLER

Karakterleri, Terbiyeleri ve
Müesseseleri

Çeviren : Hüseyin Çelik

Cedit Neşriyat

TÜRKLER

Karakterleri, Terbiyeleri ve Müesseseleri

H. A. MUNRO BUTLER JOHNSTONE

H. A. MUNRO BUTLER JOHNSTONE

TÜRKLER

Karakterleri, Terbiyeleri ve Müesseseleri

Çeviren : Doç. Dr. Hüseyin Çelik

Cedit Neşriyat — Ankara, 2009

Cedit Neşriyat

Umumî Neşriyat Numarası : 16

Tercüme Serisi : 2

ISBN: 978-975-7352-18-1

Birinci baskı : Mart - 2009

Dizgi ve sayfa düzeni : **Cedit Neşriyat**

Baskı ve cilt : Boyut Matbaası, Tel: (312) 385 72 12

Cedit Neşriyat Mat. İnş. ve Nak. San. Tic. Ltd. Şti.

Tunus Caddesi 53 /3 Kavaklıdere – Ankara

Tel: (312) 426 66 16 – 426 77 78

Faks: (312) 466 30 10

E - Muhâbere: turkiyegunlugu@superonline.com

turkiyegunlugu@gmail.com

Web: www.turkiyegunlugu.net

*Bu kitabın Türkçe neşir hakkı mahfuzdur ve
Cedit Neşriyat Ltd. Şti'ne aittir; hiçbir kısmı
nâşir müessesenin resmî izni olmaksızın fotokopi ve
bilgisayar dâhil elektronik veya mekanik vasıtaıyla
yeniden çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.*

Cedit Neşriyat ve Matbuat

Tunus Caddesi 53 /3 Kavaklıdere – Ankara

Tel: (312) 426 66 16 – 426 77 78

Faks: (312) 466 30 10

E-Mail: turkiyegunlugu@superonline.com

Web: www.turkiyegunlugu.net

İÇİNDEKİLER

ÇEVİRENİN TAKDİMİ..... 7

**H. A. M. BUTLER JOHNSTONE
KİMDİR? 13**

YAZARIN ÖNSÖZÜ..... 39

BİRİNCİ KISIM

Türk Nezaketi 41

İKİNCİ KISIM

Harem 47

ÜÇÜNCÜ KISIM

Türkiye’de Sohbet Adabı 55

DÖRDÜNCÜ KISIM

Temizlik Hakkında 59

BEŞİNCİ KISIM

Adalet ve Siyasî Karakter..... 63

ALTINCI KISIM

Türk Anayasası I 73

YEDİNCİ KISIM

Türk Anayasası II 85

SEKİZİNCİ KISIM

Türkiye'ye Karşı Haçlı Seferleri 97

DOKUZUNCU KISIM

Romanya Prensi..... 109

ONUNCU KISIM

Hersek İsyanı..... 117

ONBİRİNCİ KISIM

Avrupa Garantisi 121

ÇEVİRENİN TAKDİMİ

"Şark Meselesi" İslâmiyetin nazil olmasıyla beraber Hıristiyanlık âleminin gündemine girmiştir. Türkler, İslâmiyetin bayraktarlığını üstlendiği günden beri "Şark Meselesi"nin muhatabı olmuşlardır. Haçlı seferleri Doğu'dan gelen ışıĒı söndürmek iin düzenlendi. Ancak onlar frdke bu ışıĒı daha da parladı. İslâm ışıĒının huzmeleri bir yandan Endülüs Emevîleri ile Avrupa Hıristiyanlarının gözlerini kamaştırırken, öte yandan onlara ortaaĒ skolastisizmini aştıkları iin yol gösterici oldu. "Her kemalin bir zevali vardır" kaidesi Emevîler, Seluklular, Osman-

lılar için de geçerliydi. Bir gün geldi ki, yükselme devrinin zaferleri arasından biraz da acınarak bakılan Batı maddeten üstün duruma geçti. Mikrop potansiyel tehlike olarak hep mevcuttu; fakat, harekete geçmesi için bünyenin zayıf düşmesi gerekiyordu. Nitekim, gün gelecek Osmanlı Ordusu, ikinci Viyana kuşatmasında, toplarını bile savaş meydanında terkederek geri çekilecekti. Osmanlı topları eritilerek kiliselere çan yapılıncı hilâlin boynu bükülmeye başladı.

18. Asrın başından itibaren artık Batı, Osmanlı aydınları için bağınazlığın, ortaçağ karanlığının değil, "ziyâ vü zekânın" diyarı idi. Lâle Devri'nden itibaren Batı medeniyetinin eşiğinde bocalayan Türk toplumu, kendi hastalıklarını teşhis ve tedavi etme işini de Batılılara bıraktı. Avrupa, tırtıl simasını değil, dâima kelebek çehresini gösterdi. Hastalıklarımız için verdikleri tatlı ancak zehirli ilâçlar, çok geçmeden türlü sancılara sebep oldu. Artık hastalık kronikleşmişti ve devletin adı "**Hasta Adam**"dı. Hasta adamın önüne her fırsatta "**Şark Me-selesi**"ni temcit pilâvı gibi getirdiler. Şark

Meselesi, yerine göre Bulgar meselesi, yerine göre Ermeni meselesi, yerine göre Hristiyanlara imtiyazlar meselesi vs. kılıklara giriyordu. Maksat değişmiyordu: Asırlardan beri devam eden Haçlı seferlerinin gayesi ne ise aktüel hedef de o oluyordu. "Hasta Adam"a çoğu zaman eskisi gibi top-la, tüfekte, ordularla saldırmıyorlardı. Bunların yerini, diplomatik entrikalar, iktisadî politikalar, borçlandırma, tek taraflı ticarî imtiyazlar ve sonu gelmez reform talepleri almıştı.

İşte böyle bir ortamda, Osmanlıların zor günlerinde Batı'dan bazı dost sesler de yükseliyordu. Elinizdeki eserin sahibi Johnstone, bu dost seslerin en güçlülerinden biridir. **Abdolonyme Ubicini, Eugene Pojade, David Urquhart, Charles Wells, Lamartine, Grand de Nerval, Claude Farrère, Blasce Ibanez, Gamez Carille, Piyer Loti** gibi Batılı aydınlar, İslâm dünyasına ve özellikle Türklere, kalın Hristiyanlık perdesini aralayarak bakabilmiş aydınlardır. Bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber, "**Fazilet odur ki düşman dahi takdir etsin**" diye buyurur. Her ne kadar yukarıda

adı geçen şahıslara "dost" diyorsak da bu insanlar Hristiyanlı ve tamamen ayrı bir dünyanın mensuplarıydı. Bundan dolayıdır ki, onların bize bakışları, bizi değerlendirmeleri son derece mühimdir. Kaldı ki Urquhart ekolünün bir mensubu olan yazar Butler Johnstone, bize döneminde moda olan şark egzotizmi ile yaklaşmaz. Tercümenin muhtevâsından da anlaşılacağı gibi o, mayası İslâmî ruh olan bir medeniyeti ferdî terbiyeden başlamak üzere, en üst devlet müessesesine kadar inceliyor ve somut örnekler sergiliyor.

Johnstone'un değerlendirmelerinin en kayda değer tarafı, Osmanlı Devleti'nin çatır çatır yıkıldığı, eski değerlerin sarsılmaya başladığı bir dönemde bile dünyaya fazilet dersi verecek kadar sağlam bir topluma sahip olduğumuzu tesbit etmesidir. Avrupa'da Türklere "barbar" dendiği bir zamanda Johnstone, yer yüzünün en âdil, temiz, haysiyetli dediği bu millete hayranlığını dile getiriyordu.

Şunu da hemen belirtelim ki, gerek Johnstone, gerekse diğer birçok Batılı yazar, çoğu zaman Türk derken,

müslümanları; müslüman derken Türkleri kastediyordu. Bu çeviride de aynı özdeşleştirme ile sık sık karşılaşıyoruz. Johnstone, "Türkler" isimli bu kitabında ırk üstünlüğünden, necip kavimden söz etmiyor, o bedenden çok ruhla, şekilden çok muhteva ile ilgileniyor.

İngiltere'deki araştırmalarımız esnasında elimize geçen bu küçük hacimli ve fakat, fevkalade kıymetli eseri, bir asrı aşkın bir zaman sonra da olsa Türk okurlarına kazandırmayı bir vazife bildik. Tercüme-yi yaparken olabildiğince metnin aslına sadık kaldık. Şüphesiz ki, bu eseri tercüme ederken veya yayımlatmaya karar verirken, Johnstone'un buradaki bütün fikirleri ile mutabık olduğumuzu söyleyemeyiz. Bu eseri Türkçeye aktararak Batılı bir aydının gözü ile XIX. asrın ikinci yarısındaki Osmanlı aile hayatını, temizliği, adaleti, hay-siyet ve vakarı ortaya koyup bütün bunlara dayalı yaşama düzeninin bir ütopya olmadığını bir nebze gösterebilirsek kendimizi mutlu sayacağız. Bu eser, ayrıca Batılılaşma maceramızın, eserin yazıldığı dönemdeki seyrinin de bir hikâyesidir. Bu eserle top-

lumumuzun bugün gelmiş olduğu moral seviyeyi de görmüş olacağız. Okurken, yazarın sözünü ettiği toplumu tanımakta bazan zorluk da çekebiliriz. Uzun zaman sonra da olsa Türk ve Müslüman dostu Batılı aydınlar listesine Johnstone'un ismini de ilâve etmek, muhakkak ki, gecikmiş bir vefâ borcudur. Elinizdeki eserin tercüme ve neşri sürecinde, yani söz konusu "borcu" ödemeye çalışırken yardım ve desteğini gördüğüm kişi ve kuruluşlara bu vesileyle teşekkür ederim.

Doç. Dr. Hüseyin Çelik

H. A. M. B. JOHNSTONE KİMDİR?

Butler Johnstone'un hayatıyla ilgili elde teferruatlı bilgi yoktur. The National Dictionary of Biography'de yer almayan yazarın hayatıyla ilgili elimizdeki tek kaynak Michael Stenton'un *Who's who of British Members of Parliament* isimli eseridir. İngiliz Avam Kamarasına konuyla ilgili yaptığımız başvuruya seri şekilde cevap verildi, ancak cevaptan anlaşıldığına göre onların elindeki tek kaynak da sözünü ettiğimiz eserdir. (Bkz. Belge I) Biz Johnstone'un hayatı ve aksiyonu ile ilgili bilgileri İngiliz Devlet Arşivi'ndeki belgelerden, yerli ve yabancı basındaki haber ve değerlendirmelerden ve nihayet kendi eserlerinden hareket ederek tesbit etmeğe çalıştık.

*
* *

H.A. Munro Butler Johnstone, 1837'de Edinburg'da dünyaya geldi. İskoçyalı asil bir aileye mensuptur. Lisans ve master eğitimini Oxford Üniversitesi'nde tamamlayan Johnstone, 1862-1878 yılları arasında İngiliz Avam Kamarası'nda Muhafazakar Parti'den Conterbury milletvekili olarak bulundu.¹

Butler Johnstone, 1856 yılında büyük Türk ve müslüman dostu David Urquhart tarafından Osmanlı Devleti'nin lehinde faaliyet göstermek üzere kurulan Foreign Affairs Committee'lerin faal ve etkili bir üyesidir.²

Urquhart'ın Türkler ve Osmanlı Devleti ile ilgili olarak ileri sürmüş olduğu fi-

¹ Michale Stenton, *Who's Who of British Members Of Parliament*, Vol: II, 1832-1885, London-1976. s. 59.

² David Urquhart ve Foreign Affairs Committee ile ilgili bilgi için Bkz. Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Çelik, *Müslüman Türk KENDİN OLARAK KAL*, İnk. Yayınevi (İstanbul 1994).

kirleri parlamento'da dile getiren Johnstone, milletvekilliği süresince sürekli Türkiye'yi savunmuştur.³

1875 yılında Rusya'nın kışkırtması sonucu çıkan Bulgar isyanı üzerine Hristiyan Batı, söz konusu isyanı bastıran Osmanlı ordusunu katliam yapmakla suçlamıştır. İngiltere'de bu propagandanın başını eski İngiliz başbakanlarından Gladstone çekmiştir. Gladstone önce *The Daily News* gazetesinde tefrika ettirdiği ve 1876 yılında bastırdığı **Bulgarian Horrors and Question of East** (Bulgar Dehşeti ve Şark Meselesi) isimli kitapçığında Türklere ağır suçlamalarda bulunuyor ve Batı'ya, Rusya ile birleşip Türkleri Avrupa kıtasından atmayı teklif ediyordu. Gladstone, kitabında, hayali dehşet sahnelerini tasvir ediyor, fanatik Hristiyanları tahrik edecek mübalâğalı mezalim tabloları sergiliyordu. Liberal Parti başkanı Gladstone'un, Muhafazakâr Başbakan Benjamin Disraeli'ye karşı seçim kozu olarak kullandığı Bulgar me-

³ *Hansard's Parliamentary Debates*, 19 June 1875, s. 215-219; July 6 1875, s. 1055-1057; February 8, 1876, s. 107-109; May 5, 1876, s. 127 129; March 23, 1877, s. 436-443; April 13, 1877, s. 1153-1159.

selesi İngiltere'de büyük çapta destek gördü. Mazlumlara yardım adı altında Bulgar isyancıları, komitacıları besleyecek yardım sandıkları kuruldu. Gladstone, Anglikan kilisesini de yanına almayı başardı. İşte böyle bir ortamda Gladstone'a en sert tepki Johnstone'den geldi. Johnstone, Gladstone'un kitapçığının yayımlanmasının hemen ardından onun iddialarını çürüten, ithamlarını reddeden bir kitapçık yayımladı. Aslında bu kitapçık Gladstone'a hitaben yazılmış bir mektuptu. 1876'da *Bulgarian Horrors and The Question of The East, A Letter Addressed The Right Honourable W.E. Gladstone M.P (Bulgar Dehşeti ve Şark Meselesi, W.E Gladstone'a Hitaben Bir Mektup)* adıyla yayımlanan bu kitapçığın Fransızcası da aynı yıl İstanbul'da *Les Horruers Bulgares* adıyla neşredildi. Kitabında Gladstone'a hitaben, kendisinin Müslümanlara karşı ne derece nefretle dolu bir insan olduğunu haykıran Johnstone, Türklerle ilgili iddialarını hangi uydurma eserden öğrendiğini kendisine sorar ve ithamları karşısında tüylerinin diken diken olduğunu söyler. Türklerin Avrupa'da yaptıkları fetihlerle ilgili olarak "Onlar Avrupa'yı savaşçılıkları veya cesaretlerinden ziyade karakterleri, değerleri, disiplinleri

sayesinde fethettiler ve neticede bu kıtanın en güzel bir bölümüne sahip oldular" (s.4) diyen yazar, Gladstone'un Türklerin Avrupa'ya ayak basmasını "kara gün" olarak nitelemesinin zıddına Türklerin Avrupa'ya ayak basmasını Avrupa'nın kurtuluşu olarak yorumlar(s.7). Bulgaristan'daki katliamın sorumluluğunun Müslümanlara ait olmadığını şu sözlerle dile getirir: "Bütün gücümle, Bulgaristan'daki katliama Osmanlıların sebep olduğuna dair olan görüşünüzü reddediyorum. Aksine iddia ediyorum ki, insanlık, kibarlık ve şefkat konusunda Osmanlı Devletinin Müslüman halkını dünyanın hangi milleti ile karşılaştırırsanız karşılaştırınız, onlar üstün gelir"(s. 9-10).

Gladstone'u Deli Petro'ya benzeten Johnstone, onun Osmanlı Devletine karşı yeni bir haçlı seferi tertipleme peşinde olduğunu söyler (s.17-18). Osmanlının sıkıntılarının kaynağını batılı ülkelerin onun klasik düzenini bozmasında bulan yazar, dış borçlar ve faizle Osmanlı maliyesinin çökertilmesinde bizzat Gladstone'un da parmağının bulunduğunu iddia eder (s.20-23). Johnstone, bu kitapçığında Gladstone'un hunhar, vahşi, zalim, barbar vb. sıfat-

larla çizdiği Türk imajını reddederek; Türklerin dürüst, temiz, faziletli, merhametli, toleranslı olmak gibi üstün meziyetlere sahip olmalarından söz ediyordu. Katliam, mezalim iddialarını ise güvenilir kaynaklardan edindiği bilgi ve belgelerle çürütüyordu.

Johnstone kitabını yayımlamadan önce *Pall Mall Gazette*'de tefrika ettirmiştir. Bu yayınları, İstanbul'da müslümanlar arasında fevkaalede memnuniyet uyandırmıştır.⁴ *Vakit* gazetesi Johnstone'un Türkiye'ye gelmesinden önce Bulgar Meselesi ile ilgili eserini bu sefer bütün olarak tercüme ettirerek yayımlamıştır. *Vakit* şu notla tefrikaya başlar:

İngiltere Parlamentosu azasından Mösyö Johnstone nam zat bizim aleyhimizde bulunan esbak başvekil Gladstone'a cevaben bir risale neşretmiş ve münderecatının bize ta'allûku cihetiyle şayan-ı mütalâa olduğundan bittercüme sırasıyla neşri münasib görülmüştür. Suret-i Risale.....⁵

Bundan dolayı Johnstone, ikinci kez

⁴ *Vakit*, 14 Teşrin-i Sâni 1876.

⁵ *Vakit*, 14-18 Teşrin-i Sâni 1876.

İstanbul'a gelişinde ulemadan yüksek rütbeli memurlardan ve halktan meydana gelen büyük bir kalabalık tarafından karşılanmak istenmiş ama iki gün geminin beklenen saatte gelmemesi yüzünden toplanan kalabalık dağılmıştır. *Vakit*'in konuyla ilgili haberi şudur:

Osmanlıların hayırhâhlığıyla şehir ve garazkârânın itiraz-ı faside maksadıyla hakkımızda ettikleri âfik ve iftiranın red ve tezkibinde sa'y-ı meşkûru ma'lûm olan ve hatta geçenlerde tahdis-i ezhânı mucib-i makalât-ı hezeyan-gûyâneyi muhtevi olarak ma'hûd Gladston'un neşreylediği tezvirnâmeyi makalât-ı ma'kule ve edille-i makbule ile red ile tashih-i efkâr zımında telif buyurduğu risalenin hülâsası evvelâ gazetemize dercolunan parlamento azasından asaletlü Lord Johnstone hazretlerinin bugünlerde Dersaadet'e geleceklerini bazı hamiyetkârân-ı vatan haber alır almaz istikbâl ile eda-yı vecibe-i hürmete birkaç defa mübaderet etmişler ise de müşarünileyhin hasbelicab vürûdü bugüne tehir etmesi cihetiyle ol vechiyle istikbal olunacağı istihbar olunmuştur.⁶

⁶ *Vakit*, 14 Kânûn-ı evvel 1876.

Beklenen misafir İstanbul'a ulaşınca *Vakit* birinci sayfasını bu habere ayırmış ve kendisi ile yapılan bir mülâkat da yine aynı sayıda neşredilmiştir.⁷

Johnstone'un Türklerle ilgili olarak yayımladığı üçüncü eser, tercümesini sunduğumuz elinizdeki eserdir. Orijinal adı *The Turks: Their Character, Manners and Institutions* olan eser, 1876 yılında Oxford ve Londra'da James Parker and Co. Yayınevi tarafından basılmıştır. Kitabın iç kapağında başlığın altında "**As Bearing On The Eastern Question**" (Şark Meselesi ile İlgisi Dolayısıyla) ifadesi, onun da altında Türk bayrağını temsilen ay yıldız bulunmaktadır.

Johnstone, Batı'nın Osmanlı Devleti'nin işlerine müdahale etmesini Haçlı seferlerinin devamı olarak nitelendiriyordu. Nitekim, 1875'te Londra'da yayımladığı *The Eastern Question* (Şark Meselesi) isimli eserinde de meseleye bu perspektiften bakmıştır.

Sözkonusu kitabında, Doğu'da dinin bütün hayata hâkim olduğunu, ancak ruh-

⁷ *Vakit*, 16 Kânûn-ı evvel 1876.

ban bir sınıfın bulunmadığını belirten Johnstone, Hristiyanlığın aksine İslâmîyetin hukuk sistemini ve siyasî prensiplerini beraberinde getiren bir din olduğunu söyler (s.34). Hukuk karşısında eşitliğin, mülkiyet hakkının İslâm dininin temel prensiplerinden olduğunu belirten yazar, Osmanlıların Herküllerin diyarından Çin seddine kadar hâkim olmasını sisteminin sâde olmasında ve karmaşaya meydan vermemesinde görür (s.36). "Muhammedanizm" dediği İslâmî prensipleri üç maddede toplayan (s. 37) Johnstone, İspanyالی Yahudilere, Macaristanlı mültecilere bağrını açan Osmanlıların, Şark Meselesi baha-nesiyle toleranssız olarak itham edilmesini büyük bir haksızlık olarak görür (s.40). Adı geçen eserinde Şark Meselesi denen bir meselenin gündeme getirilmesinin temel sebeplerinden birini şöyle izah eder:

Büyük Petro'nun zamanından beri hatta bundan önce İstanbul'a sahip olmak, bütün Çarların, hatta Rusların rüyalarını süsledi. Hiçbir Yunan yoktur ki, Bizans İmparatorluğunun yeniden kurulması gayreti peşinde olmasın. Bu üç asırlık rüyayı gerçekleştirmek için in-

sanların birbirinin duygularını hesaba katmıyacağını bütün akıl sahipleri bilir(s.3).

Osmanlı Devletindeki düzensizliğin asla islâmî sistemden veya halktan kaynaklanmadığını, bu duruma Avrupalı nasihatçıları dinleyen üst düzeydeki Osmanlı yöneticilerinin sebep olduğunu, ısrarla belirten Johnstone'un konuyla ilgili bazı ifadeleri şöyledir:

Gerçek şu ki, Türkiye anarşizmin yukarıdan kaynaklandığı dünyadaki tek ülkedir. Sistemin kendisi saygıdeğer ve saat gibi çalışacak bir sistemdir; halkı barışçı ve itaatkâr hattâ oldukça çalışkandır. Ne var ki, memurlar yolsuz ve üst seviyedeki yöneticiler hem yolsuz hem de beceriksizdirler (s.33).

Butler Johnstone, İstanbul'a ikinci gelişinde Ali Suavi'nin evinde misafir kalmıştır. Johnstone'un Suavi'nin dostu olması, Suavi'nin de Çırağan Hadisesi'nin baş aktörü olmasından dolayı bazı araştırmacılar, Johnstone'un bir İngiliz ajanı olabileceğinden şüphelenmişler. Ancak yaptığımız arşiv araştırmalarından, bunun böyle olmadığı, Johnstone'un Urquhart ekolünün bir mensubu olarak samimi bir Türk ve

Müslüman dostu olduğu anlaşılmaktadır.⁸

Johnstone, üstadı Urquhart gibi Türklerin dinlerinden, örflerinden taviz vermeden yaşamalarını, Avrupa'nın sunduğu reform planlarını kabul etmemelerini istiyordu. Ona göre Osmanlının eski sistemi zaten anayasal ve meşru idi, hiç bir zaman despot bir idare olmamıştı. Ancak bu rayında işleyen sistemi Avrupalılar çeşitli müdahalelerle kendilerine benzetmeğe çalışırken bozmuşlardır. Ona göre kurtuluş Osmanlının kendisine dönmesinde idi. Bunun içindir ki Johnstone, Yeni Osmanlıların lideri Mustafa Fazıl Paşa'yı sevmemiş ve aleyhinde yazılar yazmıştır.⁹

Johnstone 1876 yılının başlarında Foreign Affairs Committee'lerin imzaladığı bir mektubu Sultan Abdülaziz'e arz etmek üzere İstanbul'a gelir. Mektuptaki fikirler, tamamen David Urquhart ve taraftarlarının yıllardan beri ileri sürdükleri ve Johnstone'un da eserlerinde dile getirdiği

⁸ Detay için bkz. Hüseyin Çelik, *Ali Suavi ve Dönemi*, 1, Baskı, İletişim Yayınları (İstanbul-1994).

⁹ "Reform in Turkey", *The Diplomatic Review*, July 1876, s. 160.

fikirlerdi. Mektupta Sultan'a Batı'ya güvenilmemesi, dış borçların terkedilmesi, dış müdahalelere müsaade edilmemesi konularında, çok saygılı bir ifade ile tavsiyelerde bulunuluyordu. Kendileri Hristiyan olduğu halde, ülkesinin kurtuluşunun Batı'nın tavsiye ettiği formüllerde değil; Kur'an-ı Kerim'le indirilen hükümlere sarılmakta olduğunu söylüyorlardı.

Johnstone, mektubu Sultan'a takdim edebilmek için bu dönemde İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Henry Eliot'un yardımını ister. Johnstone'un konu ile ilgili olarak Büyükelçiye yaptığı yazılı başvurunun tercümesi şöyledir:

"Sayın Sir Henry,

Aslan Sok. No:9/ 11.01. 1876

Pera

Bayram tatilinin sona erdiği bu günlerde, yerine getirmekle görevlendirildiğim bir iş konusunda yardımcı olmanız için sizi rahatsız etme cüretkârlığı gösteriyorum. İngiltere'den, Sultan'a arz edilmek üzere Türkçe bir hitabe getirdim. Bu hitabe İngiltere'deki bütün Foreign

Affairs Committee'ler tarafından imzalanmıştır. Bunlara önemli şehirler olan Manchester, Birmingham, Stockport, Preston, Macclesfield, New Castle, Keighley vs. vs. dahildir.

Hitabenin esas amacı, ülkesinin tehlikeli zor günler geçirdiği bir zamanda Sultan'a sözkonusu komitelerin sempatisini, bağlılığını bildirmektir. Hitabe, Sultan'ın bütün zorlukların üstesinden geleceğine dair kendisine güvenildiği ifadeleriyle sona eriyor.

Aynı komiteler, Sultan İngiltere kraliçesini ziyaret etmek üzere Londra 'ya geldiği zaman da kendilerine bir hitabe arzetmişler ve ardından Buckingham Sarayında Majesteleri tarafından kabul edilmişlerdir.

Sözkonusu komiteler, kaleme aldıkları hitabeyi arzetmek üzere beni vazifelendirdiler. Böyle bir işle vazifelendirilmiş olmak bana özel bir haz verdi. Çünkü böyle sempati ile dolu önemli bir hitabenin İngiltere'nin Türkiye'deki itibarını güçlendireceğine inanıyorum.

Bu yakın zamanda Sultan'a bu hitabeyi arzetmem için gerekli ortamı hazır-

larsanız bana şahsen çok büyük bir iyilik yapmış olursunuz. Çünkü bu vazifeyi yerine getirir getirmez İngiltere'ye dönmek için sabırsızlanıyorum. Selamlar

İmza

(H.A.Munro Butler Johnstone)"¹⁰

Johnstone'ın bu başvurusuna Elçi Elliot'un cevabı şöyledir:

"Sayın Mr. Butler Johnstone,

İstanbul, 13 Ocak 1876

Eğer Sultan'a arz etmek istediğiniz hitabenin tek amacı, ülkesinin tehlikeler ve zorluklar içerisinde bulunduğu bu zamanda, sempati bildirmek olsaydı, sizin için Sultan'dan bir randevu istemek kadar beni mutlu edecek bir şey olamazdı. Nitekim sizinle görüştükten sonra, hemen Sadrazama konu ile ilgili bir mesaj gönderdim.

Ancak ben hitabenin aslını görünce muhtevanın tahmin ettiğimden çok farklı olduğunu anladım. Bu durumda ne yapacağıma dair mahcubiyet içerisine girdim.

¹⁰ P.R.O F.O. 78/2954 no: 56.

Türklere, ülkemizde adını zikrettiğimiz merkezlerden kendilerine sevgi ve sempatilerini bildiren insanların varlığını bildirmek zevkli olacaktı fakat, İngiltere büyükelçisi olarak İngiltere'nin Türkiye'ye yönelik bütün geçmiş dış politikasını şâibe altına sokan ve Sultan'a Paris Antlaşmasından çekilmesini telkin eden bir hitabenin arzedilmesine nasıl aracı olabilirim?

Böyle bir sonuca vardığım için üzgünüm. Eminim ki benim pozisyonumda olan birinin başka türlü davranamayacağını anlayışla karşılırsınız.

Eğer hitabeyi Sadrazama sunmak isterseniz, bir tercüman göndererek sizi kendisine takdim etmekten zevk duyarım.

Hitabeyi ve tercümesini size geri gönderiyorum.

Henry Elliot"¹¹

Elliot, Johnston'a cevap verdiği aynı gün, hâdisenin teferruatını bildiren bir yazı

¹¹ P.R.O F.O: 73/2454 no: 56

ve hitabenin bir suretini İngiltere Dış İşleri Bakanı Lord Derby'ye gönderir. Elliot'un Derby'ye yazdığı yazının sureti şudur:

"No:56

Lordum,

İstanbul, 13 Ocak 1976

Birkaç gün önce Mr. Butler Johnstone tarafından bana gönderilen mektubun bir suretini takdim ediyorum. Kendisi sözkonusu mektupta Foreign Affairs Committee'ler tarafından, Sultan'a, ülkesinin halihazırda yüz yüze bulunduğu sıkıntılar karşısında dostluklarının izharı olan bir hitabeyi sunmak üzere vazifelendirildiğini ifade etmektedir.

Mr. Butler Johnstone bana gelerek mektubunda belirttiği hitabenin mahiyetini açıkladı. Ben kendisine, Sadrazamı arayıp Sultan'ın bu hitabeyi onun elinden almak isteyip istemediğini sormaktan mutluluk duyacağımı söyledim. Mr. Butler Johnstone'dan bana hitabenin İngilizce metnini vermesini rica ettim.

İngilizce metni okuduğumda bir de ne göreyim, Sultan'a bir dostluk ifadesi

olmaktan ziyade bugüne kadar İngiltere'nin Türkiye'ye yönelik olan bütün politikasının üzerine çok kötü bir gölge düşürülüyordu. Hitabede İngiltere ve Fransa'nın Kırım Savaşı esnasında Sinop'taki katliamı hazırladıkları, Kars'ın Rusların eline geçmesi için Türkiye'ye ihanet ettikleri ifade ediliyor ve mektup Sultan'a Paris Antlaşmasına artık bağlı kalmaması gerektiği teklifi ile son buluyor.

Bütün diğer düşünceler bir yana, Sultan'a müttefiklerinin sözleri ile hareket etmemesi gerektiği uyarısında bulunan bir hitabenin, yerine ulaştırılmasına yardım edemeyeceğimi bildirdim.

Hitabenin bir suretini ekte gönderiyorum.

En derin saygılar içersinde bulunmayı şeref addederim, Lordum. Lordluğunuzun en itaatkâr ve mütevazı hizmetlisi

Henry Elliot"¹²

Johnstone, söz konusu hitabeyi Sul-

¹² P.R.O F.O.: 78/2454 no: 56.

tan'a arzedemeden İngiltere'ye geri döner. Bunun üzerine aynı metin Ali Suavi tarafından Türkçe'ye tercüme edilerek 1876 yılında Paris'te kitapçık olarak yayımlanır.¹³

Johnstone, İstanbul'a sözkonusu hita-beyi sunmak üzere geleceği zaman, Ali Suavi, eski Maarif Nâzırlarından dostu Sami Paşa'ya bir mektup yazarak onun iyi ağırlanmasını rica etmiştir. Abdurrahman Adil'in, Sami Paşa'nın oğlu Hasan Bey'den naklettiğine göre, Suavi mektubunda kesinlikle Johnstone'un sofrasına içki konmamasını ihtar etmiş, "Mister Johnstone, Garp mesâvî-i ahlâkının (kötü ahlâkının) değil, eski Osmanlı âdât-ı hâdis vü sâfiyesinin meftunu bulunduklarını ayrıca kayd ve iş'ar etmiş (bildirmiş) idi."¹⁴

Johnstone'un İstanbul'a ikinci gelişi, Osmanlı-Rus Savaşının eşiğinde olan Osmanlılara moral vermek, destek olmak içindir. Bu gelişte resmi bir vazifelendirme söz konusu değildir. Bazı araştırmacılar

¹³ *Huzûr-ı Şevket-Mevfûr-ı Padişahî'ye, İngiltere Umur-ı Ecnebiye Komiteleri Canibinden Seksen Dört Buçuk Milyon Liralık Hakk-ı Düyûn Layikasını Kabul Niyazıyla Arzuhal, Paris 1876.*

¹⁴ *Hadisât-ı Hukûkiye, Cüz 12, s. 170.*

onun, İstanbul'a yaptığı ikinci seyahatin Disraeli'nin görevlendirmesi üzerine olabileceği ihtimali üzerinde durmuşlarsa¹⁵ da belgeler, böyle bir ihtimalin bulunmadığını veya bulunamayacak kadar zayıf olduğunu göstermektedir. Nitekim Osmanlılara, Ruslar karşısında kendilerine güvenmeleri için telkinde bulunan İngiliz milletvekili Johnstone'ın bu tavrı, İstanbul Tershane Konferansı dolayısıyla İstanbul'da bulunan İngiliz murahhası Lord Salisbury tarafından Lord Derby'ye şikayet edilir.¹⁶

Aynı zamanda son derece zengin olan Johnstone'ın bu sırada Galatasaray Sultanisi müdürü olan Ali Suavi'nin evinde misafir kalarak Osmanlı-Rus savaşı esnasında, Osmanlı Devleti'ne kendi servetiyle Ruslara karşı kullanılmak üzere silâh temin ettiğini, emekli İngiliz amirallerine kendi servetinden maaş ödeyerek Osmanlı donanmasında çalıştırdığını, Macaristan'a giden Türk-Macar dostluk heyetinin masraf-

¹⁵ Watson Seton, *Disraeli, Gladstone and The Eastern Question*, Edinburg 1935. s. 131.

¹⁶ P.R.O. F.O. 78/2678 *From Salisbury to Lord Derby*, no: 35

larını bizzat karşıladığını, zamanın İngiltere İstanbul büyükelçisi Henry Layard'ın, Dışişleri Bakanı Lord Derby'ye yazdığı "çok gizli" kaydı bulunan bir rapordan öğreniyoruz. Layard'ın raporuna göre, Johnstone, İstanbul'da bütün vaktini müslümanlarla beraber geçirmektedir, elçiyi ziyaret etmemiştir, etmeye de niyeti yoktur. Layard'ın Johnstone ile ilgili yazdığı rapor aslında uzun bir şikâyetnâmedir. Yazarın fikirlerini, aksiyonu ve Türklerle olan yakın münasebetini ortaya koyması açısından son derece önemli gördüğümüz bu raporun tercümesini aşağıya alıyoruz:

"Çok Gizli

Tarabya, 26 Mayıs 1877

Lordum,

Size Muhafazakâr Milletvekili Butler Johnstone'un İstanbul'da olduğunu bildirmiştim. Kendisi beni aramadı ve anladığım kadarıyla buna niyeti de yok. O büsbütün Müslümanlarla oturup kalkmakta ve Galatasaray Kolejinin Müdürü Ali Suavi'nin evinde kalmaktadır.

Onun burada bulunuşunun mak-

sadı, Türkleri Ruslarla savaşmağa devam etmeğe ikna etmektir. Bana anlatıldığına göre, kendisi, imkânları elverdiği müddetçe Türklere yardım edecektir. Ki hatırı sayılır servete sahiptir.

Amiral Selwyn, denizci Albay Manthrop, (emekli denizci) Mr. Adams, denizci Yüzbaşı Drammund ve daha başkalarına bizzat kendisi para ödemektedir. Adı geçen şahısları Rusya 'ya karşı Osmanlıyı destekleme konusunda elde etmiştir. Bu ekip, Türklere çok çeşitli ve Rus birliklerini yok edecek silâhlar temin ediyorlar ki, bu silâhlar şimdiye kadar hangi ülkeye verilmişse korkunç sonuçlar doğurmuştur. Bunların, bir parça Sultanı etkilediği görülüyor. Hobart Paşa ise bu silâhların tesirine inanmış görünmüyor. Kendisi Rusya'nın Karadeniz'deki limanlarına karşı sefere çıktığı zaman Mr. Adams ona eşlik ediyor.

Mr.Collingroovood Dickson, ki bu konuyu kendisi ile konuştuğum kimse-
dir, sözkonusu silâhlardan birisinin özelliklerinden söz ederken bunun temel bileşiminin petrolden meydana geldiğini, atıldığı yerde çok büyük tahribat yaptığını, çıkardığı söndürülemez alevlerin

kapalı yerlere atıldığı zaman bütün canlıları boğucu ve öldürücü olduğunu söyledi. Mr. Collingroovood Dickson'ın bildirdiğine göre bu karışım 1854-55 yıllarında Mackintosh isimli birisi tarafından icad edilip Majeste Kraliçe'nin Hükûmetine sunulmuştur. Fakat hükûmet insanlığa felâket getireceği gerçeğini göz önünde bulundurarak reddetmiştir. Mr. Butler Johnstone, yanlış nasihatleriyle beraber bu dehşetli silâhları da Türklere sunmaktadır. Lordum, sizin de bildiğiniz gibi buradaki insanlar böyle bir adamı dinlemeyi, İngiliz hükûmetinin bir görevlisini dinlemeye tercih ediyorlar. Mr. Butler Johnstone, Mr. Urquhart'ın malûm olan fikirlerini benimsemiştir. O, Osmanlı Devleti'nin her bakanlığında Rus altınları ile satın alınmış insanlar olduğuna inanmaktadır. Ona göre eğer Türkler sadece kendileri olsalar ve amansız bir cesaretle savaşırsalar, Rusya'yı yeneceklerdir.

Ben temin edildim ki, Mr. Butler Johnstone, Midhat Paşa'yı geri getirmek için çabalayan bazı şahıslarla beraber, onların da tahriki ile, entrikalar çevirip medrese öğrencilerinin gösterilere devam etmeleri için çalışıyor.

Mr. Butler Johnstone, ayrıca Buda-peşte'ye giden Türk temsilcilerinin mas-raflarını da karşılamıştır. O, Mr. Urquhart'ın bu savaşın Türkler tarafın-dan milliyet ve dine dayalı mukaddes bir savaş haline getirilmesi gerektiği şeklin-deki fikrine dayanıyor görünmektedir. Cihad-ı Mukaddes ilân edilerek Rusya'nın yok edilmese bile yenilebileceğine inanmaktadır.

Kim kendisinin bu fikirlerine kar-şı çıkarsa, onları Rusya 'ya satılmış kim-seler olarak nitelemektedir.

O, bu nasihatleriyle beraber Türk-lere para yardımında da bulunduğu için fikirleri kendilerine tehlikeli görünme-mektedir.

Onu barındıran Türk Ali Suavi, kendisiyle bu görüşleri paylaşmaktadır. Ali Suavi'nin medrese öğrencileri üze-rinde büyük bir tesiri vardır. Onları çok rahat bir şekilde tahrik etme gücüne sa-hiptir. Ali Suavi'nin mensup olduğu grup, son derecede kuvvetli olup, Rus ça-rının yaptığı gibi savaşa dinî bir mahiyet kazandırarak onu İslâma yönelmiş bir Haçlı Savaşı şeklinde gösterme çabasın-

dadır. Onlar ancak o zaman, padişahın Müslümanların gözünde Haçlılardan Müslümanların intikamını almış bir lider olacağına inanmaktadırlar. Böyle bir şey ürkütücü bir katliâma da yol açabilir.

Hindistan'daki Müslümanları İngiltere'ye karşı ayaklandırıp onların Türkiye'ye yardımını sağlama çabası içerisinde olanlar da vardır. Bu konu ile ilgili olarak size daha teferruatlı yazacağım. Majeste Kraliçe'nin Hükûmetince zaten bilinmektedir ki, Bâbîâli, ajanları vasıtasıyla Ceza-yir ve Fas'taki Müslümanları Hristiyanlara karşı savaşa girmeye ikna etmektedir.

Hal böyle iken, Mr. Butler Johnstone'un kendisini çok iştiaqla dinlemeğe hazır kimselere verdiği nasihatler kadar yanıltıcı bilgi olamaz.

En derin saygılarımı arz etmeği şeref addederim Lordum. Lordluğunuzun en itaatkâr ve mütevazı hizmetlisi

İmza (Henry Layard)"

Bu raporu daha göndermeden, Layard, yeni bir bilgi almıştır ve onu da ay-

rı bir sayfaya yazarak raporuna ilâve etmiştir. Bilgi şudur:

"Şunu da belirtmem doğru olacaktı ki, bu raporu yazdıktan sonra öğrendiğime göre, Mr. Butler Johnstone devlet adamlarına ikna edici deliller sunarak kendisinin hiçbir surette medrese öğrencilerinin gösterisiyle ilgili olmadığını ispatlamıştır.

İmza (Henry Layard)."¹⁷

Henry Layard'ın özel evrakı arasında bulduğumuz bir mektuba göre Johnstone 1877 yılı Haziran ayında Osmanlı Devletine para ve silâh temin etmek üzere İstanbul'dan ayrılmıştır.¹⁸

Johnstone'un 1878-1908 yılları arasında İngiltere'de ne yaptığını, Osmanlı Devleti'ndeki gelişmeler karşısında nasıl bir tavır takındığını bilmiyoruz. 1877 yılında Urquhart'ın vefatı ile Foreign Affairs Committee'lerin dağılması sonucunda Johnstone'un de organize bir faaliyet içeri-

¹⁷ P.RO, F.O 78-2572 *From Layard to F.O. no: 523..*

¹⁸ *British Library, MS. 39/30 s.111*

sinde bulunmamış olması kuvvetle muhtemeldir. Yukarıda belirttiğimiz faaliyetlerinden dolayı İngiltere'nin resmî politikası ve partisi tarafından hesaba çekilmiş olması da muhtemeldir. Nitekim, Johnstone'un 1862 yılında başlayan milletvekilliği de 1878'de sona erer. Nihayet, 17 Ekim 1908'de, İngiltere'de hayata gözlerini kapayan bu hakşinas ve doğru sözlü Türk ve Müslüman dostunun hâtırasını saygı ile yâdetmek hepimiz için millî, mânevî ve insanî bir vecîbedir.

Y A Z A R I N Ö N S Ö Z Ü

Şark Meselesi günümüzün en mühim meselesi haline geldi. Bana öyle geliyor ki, bugün dünyada sahnelenen bu oyunun baş oyuncularını olan milletin karakter, terbiye ve müesseselerini tanıtmaya çalışarak, bu meselenin açıklığa kavuşması için, şahsen üstüme düşeni yapmak faydadan hâli olmayacaktır.

Herkes Türkler hakkında düşünmeden, peşin hükümle, tarafgirlikle olur olmaz konuşmayı âdet haline getirmiştir. Ancak, bu milletin karakteri ve müesseseleri ile ilgili mevcut yanlış anlamalar, bana öyle geliyor ki, Şark Meselesi'nin de püf noktasıdır.

Ben burada, bütün o yanlış anlamaları

düzeltilmeğe çalışarak, öncelikle vicdanî bir vazifeyi yerine getirirken, aynı zamanda gerçeğe aykırılıkları da kamuoyunun gözleri önüne sermeğe çalıştım.

H. A. Munro Butler Johnstone

1876 Londra

BİRİNCİ KISIM

TÜRK NEZÂKETİ

Bize, Türklerin Avrupa'ya yerleşmiş barbarlar olduklarını bıkip usanmadan anlatan en zalim Türk düşmanları bile barbar dedikleri bu insanların, aslında son derece kibar ve vakûr olduklarını itiraf ediyorlar. Evet bu, özellikle bu günlerde ifade etmem gereken bir itiraftır. Müsaadenizle mesele-
nin biraz detaylarına girerek bu "barbarların" terbiyesini analiz edelim. Gelin, Türklerin terbiyesinin her cihetini, alternatifi olan Frenk alışkanlıkları, âdetleri ile karşılaştıralım.

Bir Türk'ü tanımak için dış görünüşteki ilk işaret, sağ ellerini dudaklarına götürüp sonra alınlarına değdirerek verdikleri

selâmdır. Doğu'da yaygın olan bu selâm saygı işaretidir. Bu, selâm verdiğiniz şahsın elini dudaklarına götürüp sonra alnınıza koyduğunuz anlamına gelir. Bu selâmın icra şekli hâlâ Doğu'daki bazı manastırlarda da görülebilir. Buralarda bulunan Meryem Ana'nın kuklasının serbest kalan sağ kolu rahibeler tarafından tutularak huşû ile önce dudaklara sonra alına götürölür. Roma'da, Doğulu bir Hristiyan ziyaretçinin St.Peter'in bronz heykeli önünde diz çökerek, uzanan ayağının başparmağını öpüp sonra alnını değdirmesi öyle pek de az rastlanan bir görüntü değildir. Bu örneklerden, Doğu'daki selâmlaşmayı ortaya çıkaran geleneğın orijinaline ulaşıyoruz. Bu selâmlaşma sadece zarafet alâmeti olmakla kalmaz, aynı zamanda birisinin komşusuna karşı, kendi kendisine saygısıyla da alâkalı, saygı ve bağıllık dolu ifadesi olur.

Bununla, Frenklerin, Avrupa'nın her yerinde yaygın olan ahlâki çöküntü, iki yüzölölük ve mânâsızlığın bir tezahürü olan, lâubalice el sıkışmalarını karşılaştırın. Bir mânâsızlık ifadesidir; çünkü, el vermenin bir mânâsı vardır. El vermenin söz vermek, yemin etmek gibi bir mânâsı olduğu göz önüne alınırsa bir sözün, bir yeminin ortada

olmadığı zaman el sıkışmak iki yüzlülüğün ifadesi olur; çünkü el sıkışmak bir dostluk göstergesi, dostluk yeminidir. Nitekim, bizde el sıkışma çoğunlukla dostluğun söz konusu olmadığı, hattâ istenmediği yerlerde icra ediliyor. Fesat ifadesidir, çünkü çoğunlukla el uzatmak bir tenezzül tavrı olarak icra ediliyor. Bu durumda biri kibrini ortaya koyarken diğeri alçaltılıyor. Hiç bir kelime, Türklerin bu Frenk âdetine karşı olan nefretini ifade edecek kadar kuvvetli değildir.

Bu noktada, Fransız cizvit misyonerlerinin Çin'deki dikkate değer bir gözlemine işaret etmek istiyorum. Onlar, Protestan misyonerlerinin Çin'de halk üzerinde en ufak bir tesir bile bırakamayan başarısızlıklarını, onların iğrenç el sıkışmalarına bağlıyorlar ve bunlar daha da ileri giderek, şayet Çin'de Hristiyanlara karşı bir katliama girişilirse bunun özellikle bu el sıkışma'dan kaynaklanacağını söylüyorlar. Tabiî, şüphe yok ki, bu İngiltere'deki sağduyulu insanların çoğuna müthiş bir mübalâğa gibi gelecektir.

Türklerde hemen göze çarpan bir diğer özellik de selâm verirken son derece ciddî ve terbiyeli olmalarıdır. Saygı ifadesi olan selâmın verilmesi esnasında selâmı

veren şahsın da saygılı olması gereklidir. Türklere göre Frenklerde olduğu gibi selâm verirken gülümseyerek kaş göz oynatarak yılışık yılışık sırtıtmak selâmın kendisi ile bağdaşmaz. Bu asrın başında bir Fransız gözlemci şu anda basma kalıp hale gelen beynelmilel gülümsemenin ilkel bir gelenek olmadığını, aksine son zamanlarda bütün Avrupa salonlarına girmiş bir uygulama olduğunu belirtti. Viyana'dan gelen diğerk birçok moda gibi buna da önem verildi. İlk defa ortaya çıktığı zaman bu tavır "Viennoise" olarak isimlendirildi. O tarihten itibaren bir hastalık gibi hızla yayıldı. Artık şimdi, bulaşmadan bundan uzak kalmış bir Avrupalı bulmak oldukça zordur.

Bir Türk şuurlu ve şuursuz bir şekilde bu konuda ve bu tavra karşı, iddia eder ki, "Sizin glmsemeniz fevkalade aptalca olduğu gibi aynı zamanda iki yüzlülük ifadesidir. İki insan bir araya gelir, bunlar birbirlerine saygı borçludurlar fakat çoğunlukla biri diğerkine karşı daha çok borçlu değildir. Ancak siz birinin çok borçluymuş gibi davranmasını nerdeyse kabalık sayıyorsunuz. Zira eğer glmsemenizin bir mânâsı varsa o da tavrıyla "seni gördüğüme çok memnun oldum. Bu benim için bir zevk vesilesidir ki,

gördüğün gibi bu benim çehreme, varlığıma yansıyor” der. Eğer birini görmekle memnun olmazsanız, genellikle onu görmemezlikten gelirsiniz. Hele bu şahıs Ürdün yahut da Styx* nehrinin ötesinden birisi ise bu kimseye aşırı bir ilgisizlik gösterirsiniz. Bu âdet edindiğiniz iki yüzlülük uygulaması bir yandan karakterinizi alçalmaya yönelirken, diğer taraftan onu kendine saygı duygusundan mahrum etmiyor mu?" Batı'da laubalice, serbest ve kolay hemen kırk yıllık ahbapmış gibi tavırlar tercih edilirken Türkler bu ikiyüzlülük adiliğine tenezzül etmedikleri gibi başkalarında da görünce nefret ve tiksinti duyuyorlar.

Tabii ki, bütün alışkanlıklar zamanla insiyakî (içgüdüsel) hale geldi. Zannedilmesin ki bir Doğulu veya Batılı komşusunu selâmladığı zaman her seferinde yapacağı şeyi etraflıca muhakeme eder. Ancak alışkanlıklar sebepler üzerine bina edilmiştir. Bu sebepler sağlam olurlarsa, alışkanlık muhafaza edilir ve kendiliğinden insiyakî (içgüdüsel) hale gelir. Doğu tarzı selâmlaşma saygı esası üzerine oturtulmuştur. Ken-

* Yunan mitolojisinde ölümler diyarını kuşatan nehir (Ç.N.).

disine ve muhatabına saygı, işte bu, Osmanlı'nın aynı yapıdaki tabiatında kökleşmiştir. O bunu daha çocukken hayatının ilk ve en uzun dersini aldığı haremde öğrendi. Saygı onun ikinci tabiatı haline geldi. Diğerlerinde buna uymayan davranış ona canavarca gelir. Bir Osmanlıya göre bu saygının gerektirdiği belli başlı merasimler ve bunun dışa yansıyan alâmetleri hiç de Frenklerin terbiye ve tavrı ile uyumlu değildir.

Konunun bu cihetini bitirmeden önce, Türklerin nezaketinin dış görünüşe yansıyan tarafı ve fizikî görüntüleri ile ilgili en çok hayran olduğum özellikleri hakkında bir söz daha söylemeliyim.

Evinizde sizinle sohbet eden bir Türk gerekli ayrılma müsaadesi alınca onun ne kadar süratle evinizi terk ettiği dikkatinizi hemen çeker. Bunun sebebi, ev sahibini gereksiz olarak ayakta bekletmenin onlar için kabalık olmasıdır. Bu davranışın bütün bir önemini düşünüp, Avrupalıların bir evden ayrılırken çok sık olarak başvurdukları eza verici "son sözler" faslı ile karşılaştırın. İkinci merasim üstün düşman kuvvetleri karşısında mağlûp olup zor ve riskli bir geri çekilmeye benziyor.

İKİNCİ KISIM

HAREM

Ben kesinlikle inanıyorum ki, Türk haremi hakkında halihazırda bilinenlerin, büyük çoğunlukla, popüler komedilerden öteye bir kaynağı yoktur. Söz konusu komedilerde genellikle oturmuş bir paşa ve etrafını sarmış bir yığın kara gözlü Çerkez cariyenin karikatürize edilmiş halleri Türk haremi diye takdim edilir. Bu tip kaynaklardan kanaat sahibi olan iyi niyetli insanlara "Harem" in Türk evinden başka bir şey olmadığı, evin bazı Avrupalılar için olduğu gibi, Türklerin de gözünde temiz ve kutsal bir müessese olduğu anlatılınca hayret ederler.

Ben burada kesinlikle, ne çok büyük görünen kadın erkek ilişkileri meselesine gireceğim, ne de konuyla ilgili olarak Müs-

lûmanların durumunu Hristiyanların durumu ile mukayese edip savunacağım; sadece yeri gelmişken bir iki gözlemimi aktarmak istiyorum. Birincisi, Avrupa'da diğer birçok yaygın kanaat gibi, İslâm dininin kadın haklarını reddettiği şeklindeki saplantı yanlıştır; ikincisi, her ne kadar İslâm dini, Yahudilikte olduğu gibi birden fazla evliliği yasaklamamışsa da Türkiye'de kamuoyu ağırlıklı olarak tek evlilikten yanadır. Gerçek şu ki, Türkiye'de iki kadınla evlilik bile başka yerlerden çok daha az rastlanan bir durumdur. Her ne kadar gerek dinin gerekse felsefenin konu ile ilgili son sözlerini söylediğini zannetmiyorsam da enine boyuna düşünüldüğü zaman, şayet tercih, haremde tutukluluk ile kadınların hürriyetine kavuşturulması arasında ise aklı başında olan herhangi bir insanın bu konuda tereddüt edeceğini zannetmiyorum.

Masum Türk kadını evin dışındaki "kadın hakları"ndan mahrum kabul edilse bile haremde onun tartışmasız bir üstünlüğü vardır. Haremin duvarları içersindeki hiyerarşiyi ve adab-ı muaşeretini gözleyenler sanırım ki bu müessese ile ilgili olarak bilir bilmez söylenenlere daha çok hayret edeceklerdir. Özellikle annelere gösterilen say-

gıyı Batı'daki durumla karşılaştırmak mümkün değildir. Sultanın kendisi bile Valide Sultan'ın huzurundan ayrılmadan oturmayı hayalinden geçirmez. Batı'da kutsal kabul edilen ve tasvib edilen birçok âdet Türkler tarafından kabul edilemez. Meselâ, dul kalmış annenin evden ayrılması veya evdeki pozisyonunu geline bırakması Türk evinde kabul edilir bir durum değildir. Böyle bir davranış onlar için tabiata aykırı bir davranıştır. Tıpkı bunun gibi, çağımız için övünç kaynağı kabul ettiğimiz ve malların ailenin bütün çocukları arasında eşit bölüşümünü mecburî kılan Napolyon kanunları, beynelmilel ve millî tercihler gibi birçok meselede Batı ile onlar arasında anlayış farkı vardır. Gerek annenin geri plana itilmesi gerekse malların çocuklara bölüşümü, baba otoritesine uymadığı gibi, bütün Doğu toplumlarının dokusunu oluşturan, onların karakterinin temelinde yer alan babanın aile içindeki gücü ile de çelişir.

Zira hürmet, Türk ailesinin temel karakterini oluşturur. Her sabah hane halkı aile reisinin etrafında toplanır ve saygıyla elini öper. Bu onlar için lüzumsuz bir formalite değil, aksine gerekli ve kaçınılmaz bir saygı ve sadakat ifadesidir. Sadece ço-

cuklar değil, dilimizin ifade etmekteki yoksulluğundan dolayı "köleler" demek zorunda kaldığımız kimseler de dahil olmak üzere hiçbir yerdeki aile, Türkiye'deki kadar St. Paul'ün "Hizmetçiler, efendilerinize itaat edin" ve "oğul da babasına hizmetkâr olmalı" emirlerine uyduğu kadar uymaz. Eğer, "ülkelerin birliği ferde değil aileye bağlıdır" hükmü doğru ise, **denebilir ki gerçek anlamda aile kavramı sadece Doğu'da vardır.**

Başka hiç bir yer yoktur ki, insanlar böyle sürekli bir arada, beraberce yaşasın. Romalılarından biri bir zamanlar şöyle demiş: "Bana öyle bir ev inşa edin ki günün her saatinde evdeki herkes tarafından görüleyim." Bu durum tam anlamıyla Doğu'da icra ediliyor. Devamlı beraber, bir arada yaşamaları konusundaki davranışları, kamuoyları (Batılılar) için konu olmakta ve onları etkilemektedir. Ortaya çıkan sonuç şu ki; Avrupalılar bu müşterek hayatı gerçekleştiremezler.

Türkiye'de ilk bakışta iki şey birbirine aykırı görünse de aslında bunlar samimi bir şekilde birbiriyle ilgilidir. Bunlardan birisi, insanlar arasında sınıf farkı olmaması, diğeri ise her kademedeki insan arasında içten gelen bir hürmet ve bağlılığın bulunması-

dır. Gerçekten Türkiye'de sınıf ayırımı, insanların kendi dünyalarında kapalı yaşaması, herkesin birbirinden şüphelenmesi, birbirlerine zıt ve düşmanca bakmaları diye bir şey yoktur. Bundan dolayıdır ki, Türkiye'de haliyle sınıflar arası kamplaşma, sınıflar arası kin, sınıf menfaatleri ve bunların doğuracağı ihtilâlcî arzulardan da söz edilemez. Hararetle "barbarları" Avrupa'nın dışına atmaktan söz ettiğimiz zaman yukarıda dile getirdiğimiz gerçeğin bir millete verdiği gücü bir an düşünün. **Bana göre Avrupa'da kelimenin tam mânâsıyla tek bir millet vardır, o da Osmanlıdır.**

Şimdi sınıfsız bir toplumun Türkiye'de neleri mümkün kıldığına, öte yandan Batı'nın böyle bir şeyden mahrum olmasının neleri imkânsız kıldığına bakalım. Kesin olan şu ki, değişik seviyelerdeki insanların birbirleriyle münasebetini sağlayan, formüle edilmiş adâb-ı muaşeret, Türk nezaketi diye bir şey ortaya çıkarmıştır. Batı'da ise sınıf meselesi, insanların iç içe yaşamasını engellemektedir. Bir anda Batı'daki insanlar arasındaki sınıf meselesini kaldırıp onları halita şeklinde yaşatmanız mümkün olsa bile, bu durum kısa zamanda çözülmelere, genel kargaşaya ve karşılıklı düşmanlığa dönüşür.

Şayet, sözünü ettiğimiz beraberlik sağlansa bile gözönündeki gerçeklere bakarak böyle bir toplumda nezaket değerlerinden ve adâb-ı muaşeretten hafifçe söz etmenin bile zor olacağını söyleyebiliriz. Türkiye'de toplumu birbirine bağlayan bağın saygı olduğunu söylersek mübâlâğa etmiş olmayız. Onların nezaketi, saygı prensibinin incelikle işlenmesinin neticesidir. Bu nezaket ve saygı ise haremde öğretilen ilk ve en mühim derstir. Haremde öğretilen bu aile içi saygı, çocuklar için bütün diğer alanlarındaki saygının kaynağını teşkil eder. Ayrıca Harem'deki terbiye, tabîî gelişme seyri içerisinde kişilerin itibarının ve itibarı hak etmiş kimselere karşı gösterilecek tavrın temelini oluşturur. Böylelikle bu saygı ve vakar, Osmanlı karakterinin esasını teşkil ettiği gibi Osmanlı ordusundaki askerî disiplinin sırrını ve bu cemiyeti ayakta tutan bağları da ortaya koyar.

Sevgi dolu yılları boyunca tamamen Haremde yetiştirilen çocuklarının eğitimi, annelerine havale edilir. Türk çocukları ile Avrupalı çocuklar arasında çok rahatça gözlenen büyük bir fark vardır. Doğu'da şiddet yanlısı, gürültücü, kendini zorla kabul ettirmeye çalışan çocuğa rastlanmaz.

Böyle bir çocuk kötü huylu olarak nitelenir. Avrupalı çocuklara ortalıkta görünebilecekleri, ancak büyüklerin huzurunda fazla konuşmamaları yolunda sürekli telkinlerde bulunulur. Ne var ki, bu arzunun gerçekleştiği yer Doğu'dur. Büyüklere saygı ve bu saygıya uygun bir davranış biçimi Türk çocuğunun öğrenmesi gereken ilk büyük dersi. Nitekim ancak böyle bir ortamda sözünü ettiğimiz saygı öğretilir. Çocuk bunu öğrenir öğrenmez etrafındaki herşeyin bu prensibe uygun olduğunu, teneffüs ettiği havada, bulunduğu atmosferde saygının hâkim olduğunu anlar. Çevrede kendisi için olumsuz bir örnek olacak bir Avrupalı çocuğu yoksa kötü bir tesirden de endişe edilmez. Müslümanlar, çocuklarının Hristiyan çocukları ile münasebet kurup bozulmalarından korktukları için eski ikametgâhlarını terk edip Hristiyanlardan uzak yerlere yerleşiyorlar. Onlar Hristiyan çocuklarından, Hristiyan oldukları için değil, aksine Hristiyanlıkla da ilgileri kalmadığı için kaçıyorlar.

Bu tarzdaki eğitimin dolaylı bir neticesi olacak ki, Doğu'daki çocuklar son derece itaatkârdırlar. Onlar, boş lâfla meşgûl olmadıkları için son derece dikkatlidirler.

Kendilerinde tabiî olarak bulunan dikkat, bütün hayatlarına yön verir. Bu sebepten dolaydır ki, Doğu'da küçük çocuklar babalarına bazı ev işlerinin yapılmasında yardımcı olurken, onların emsalleri olan Batılı çocuklar, bakıcılarını tekmelemekle, çocuk arabalarında trampet çalmakla meşgûller...

Gelecek bölümde, konuşma esnasında Türk nezâketinin, kibarlığının nasıl ortaya çıktığını göstermeye çalışacağım.

ÜÇÜNCÜ KISIM

TÜRKİYE'DE SOHBET ADÂBI

Avrupa'da sohbet, bir operada iki kişinin düet yapmalarına benzetilir. Bilindiği gibi düetlerde iki şahıs da hayalî bir üçüncü şahsa hikâyelerini naklederler: "Ben bir şey diyorum, siz başka bir şey söylüyorsunuz ve biz buna sohbet diyoruz." Türkiye'de sohbetin çok kesin şekilleri ve kriterleri vardır. Bunların birini çiğnemek sohbetle ilgili nezâket kurallarına tecavüz olarak algılanır. Söz konusu kuralları birer birer sıralayacağım...

1- Birisi konuşurken kesinlikle onun sözünü kesmemek... Konuşma uzun da olsa sizi ilgilendirmese de nezâket, sonuna kadar dinlemenizi gerektirir. Sizin sohbele katılmanızı zorlayan hiçbir mecburiyet yoktur; ancak, eğer katılacaksanız karşınızdakinin söylemek istediklerini söylemesine müsaade edeceksiniz.

2- Sohbetin ortasında, temel bir mese-

le konuşulurken aslâ talî bir konuya sapmamak...

Böyle bir ihlâl, bir Türk tarafından başışlanmaz bir kabalık olarak değeriendirilir. Konuyu olduğundan başka bir yöne saptırmak, onlara göre, bütün fikirlerin karışmasına sebep olduğ u gibi belli bir sırayı takip eden faydalı bir sohbet havasının gerçekleşmesini de imkânsız kılar. Bu, bir mantık veya matematik önermesinin olması gereken seyrinde gitmesine benzer. Gereekli silsile neyse o takip edilmelidir.

3- Bir tartışmanın sonunda, yeni bir konu üzerinde konuşmaya başlamadan önce, kısa ve münasip bir araya fırsat vermek...

4- Herhangi bir insana bildiğı bir şeyi anlatmaya kalkışmamak...

5- Yanlış yapan bir kimsenin, yanlış ı için mazeret aramaması...

Avrupa'da birinin "Benim yanlış ım var, ben yanılıyorum, bundan dolayı üzgünüm, özür dilerim" dediğini çok nadiren duyarsınız. Fakat Türkiye'de hatâyı itiraf etmemek nezâketin ihlâli ve nezâket prensiplerine bir nevi tecavüz olarak değeriendirilir. Avrupalılarla Türklerin karakterlerinde yatan bu temel farklılıktan dolayıdır ki, bu özellikleri taşımayan bir Türk'ün

kibirlik gösterdiği ve kendi gururunu çiğnediği sonucu çıkarılır. **Dünyanın bu en onurlu milletinde kesinlikle olmayan şey kibirdir.**

6- Söylenecek bir şeyiniz yoksa, dilinizi tutmalısınız.

Asla konuşmuş olmak için konuşmazlar. Boş ve manasız lâflar sarfetmek Osmanlıların değil, Frenklerin adettir. Avrupa'da, konuşma esnasında, söylenmeğe değsin değmesin, bir şey söylemek makbuldür. Türkiye'de ise söylenmeye değmeyen sözü söylemek sahibini küçülttüğü gibi muhataba karşı da kabalıktır. Böyle bir durumda, onlara göre, "söz gümüş ise sükût altındır".

Aslında denebilir ki, bu kurallar evrensel mecburiyetlerdir, bunlar Türklerle sınırlandırılmamalıdır. Ancak kesin fark şudur ki, Türkler sözkonusu kuralları hayata tatbik ediyorlar, diğerleri ise sadece tatbik edilmesi gerektiğinden söz ediyorlar. Bir zamanlar İstanbul'daki Amerikan Büyükelçisi Türkiye'ye henüz gelmiş şevkli Amerikan memurlara şunları söyledi:

"Beyler, siz, burada, başka yerlerde sadece sözü edilen değerlerin hayata geçirildiğini, hayata mal edildiğini göreceksiniz."

İşte konuşma âdabı da söz konusu değerlerdendir.

Konuşma ve tartışmadan söz etmişken bunlarla ilgili mühim bir hususu da belirtelim. Türkçe'de soyut terimler yoktur. Onlar fikirlerini fiiller ve sıfatlarla ifade etmek zorundadırlar. Şimdi bir milletin politik gücünü tasavvur edin ki, onların dilinin gümrüğü "Divine Right", "Protection", "Liberty", "Equality", "Civilization", "The Revolution" (İlâhi Hak, Himaye, Hürriyet, Eşitlik, Medeniyet, İhtilâl) gibi emtianın girişine izin vermez. Aman Yarabbi, bir milletin gücünü düşünün ki, medeniyetin yüksek seviyelerinde bulunsun, fakat dilinde soyut bir kavram olarak "medeniyet" kelimesi bulunmasın. Bana göre, her tarafa çekilebilen ifadelerin, soyut terimlerin ve bunların istismarının uzağında bulunmak, en az 300.000 kişilik bir orduya sahip olmak kadar size güç verir. Bir zamanlar Avrupa'daki Doğulu öğrencilerin en bilgili kişisi bir Türk'e, "Siz kendi politik değerlerinize dayanınız. Siyasi olarak hür olmanın güvencesi budur" dedi. İşte size dillerinin yapısında bulunan diğer bir güvenlik unsuru...

Öyle ki, Osmanlının terbiyesi sohbe-tine yansıdığı gibi, konuşmasında da nezâketini bulursunuz.

DÖRDÜNCÜ KISIM

TEMİZLİK HAKKINDA

Fert olarak Türk konusunu bitirmeden önce, maksatlı olarak bu başlık altında hükümlerimi verdiğimde belirtmek üzere sakladığım, karakteri ile ilgili hepsinden mühim ve bütün diğerlerini içine alan esaslı bir noktayı belirtmek istiyorum. **Osmanlılar yeryüzünün sadece en nâzik insanları değil; aynı zamanda en temiz insanlarıdır.** Gerçek şu ki, nezâketsiz nezâfet(temizlik) hiç bir şey ifade etmez. Her ne kadar bir Hristiyan atasözünde temizlik dindarlıkla eşdeğer tutuluyorsa da, temizliği uygulayan, fiile çıkaran Osmanlılardır. Onların temizliği tamamen dinî vecibelerinin bir sonucudur, bu yönüyle Yahudilikteki arınma ile mukayese edilmelidir. Osmanlılarda temizlik, sadece basit sıhhî endişelerden değil, onların bütün bir ahlâkî

ve dinî tabiatlarının gizli menbalarından kaynaklanmaktadır.

Bir Avrupalı, pisliğe bulaşmış şeyin kirli olduğunu kabul eder; fakat bir Türk, pisliğe bulaşmış şeyle temas eden şeyin bile bizzat pis olduğunu iddia eder. Bu incelikten dolayıdır ki, onlar, her milletten daha sık aralıklarla yaptıkları temizlenme işini durgun suda değil, akar suda yaparlar. "Pisliğe temas etmiş şeyin kendisi de pistir." Durgun su, bundan dolayıdır ki, kirli bir şeyle temas ettiği ilk andan itibaren temizleyicilik değerini yitirir; durulanma temizliğin esasıdır.

Daha ötesi, evlerinin kişiler gibi temiz ve bulaşıksız olması lâzımdır. Bu sebeptendir ki her Türk evinin giriş kapısının üstünde ısmarlama piriñç harflerle "Temizlik imandandır." vecizesi yazılır. Hal böyle olunca, Türklerin ayakkabılarını eşiklerinin dışında çıkarmaları sıradan bir âdet veya hayati bir moda sonucu değildir. Onun evi temizliğin mabedidir. Bu kudsî yere ancak bütün pisliklerden sıyrılarak girmeye cüret eder. (Yukarıda aktardığım "pisliğe temas etmiş şeyin kendisi de pistir" prensibine aykırı davranışlar sergilemeyi marifet zanneden "Avrupalılaştırmış Türkleri kastetme-

diğim aşikârdır. Öylelerini bu cümleye dâhil etmek, tereddütsüzce kınanması gereken bir hatâ olur.) Son olarak meshten söz edeyim. Deri ayakkabı ve üzerine lastik giyilerek yapılan bu uygulamada lastik kısım içeri girilirken çıkarılır. Gerçek bir Türk'ün gözünde bu bile temizliğe aykırıdır. Onlara göre temizliği ihlâl etmek, dindarlığı çiğnemek demektir.

BEŞİNCİ KISIM

ADALET ve SİYASÎ KARAKTER

Şimdi konunun ikinci bölümüne geliyorum, yani Osmanlı Halkının geleneklerine... Konuyu bu şekilde ele almam mantikî bir tasniften başka bir şey değil; çünkü gelenekler millî karakterin yansımalarıdır. Her ne kadar umumiyetle bu böyle ise de, Hz. Muhammed'in sisteminde bilhassa böyledir. Çünkü İslamî toplumda şahsî tavırla siyasî gelenekler aynı zihniyetten kaynaklanır. Osmanlı karakteri ile Osmanlı gelenekleri büyük bir bütündür. Tarihteki küllî hakikati açıklayabilmek için bu iki unsurun beraberce gözlenmesi lazım. Aksi takdirde sadece 400 aileden oluşan kabiliyetli bir grup insanın veya onların çocuklarının, İstanbul Boğazı'nı geçip dünyanın en güzel ve imrenilecek bölümünü ellerine

geçirmelerinin sırrı açıklanamaz. Şurası gayet açık ki, onlar ne güçlü Sırp Krallığı'nı ne de meşhur Bizans imparatorluğunu beden gücüyle ve sayıca üstünlükle fethettiler. Açıkça görünen o ki, Onlar fetihlerini şu iki vasıta ile gerçekleştirdiler:

1- Beraberlerinde getirdikleri siyasi sistemin üstünlüğü... Bu onların halk yığınları tarafından kurtarıcı olarak selâmlâmalarını sağladı. Fethedilen yerlerdeki insanlar onların idaresini kurtuluş olarak kabul etti.

2- Siyasî karakterlerinin üstünlüğü... Hilekâr Yunanlılar bu üstün karakterlerinden dolayı onları zâlim Sırlara, zâlim Sırlar ise hilekâr Yunanlılara tercih ettiler.

Osmanlı siyasî sisteminin ne olduğunu sorarsanız, onu gelecek kısımda teferruatlı olarak tanıtmaya çalışacağım. Ele aldığımız konunun iki bölümü arasında mâni-dar bir bağ vardır. Onun için burada öncelikle Osmanlıların siyasî karakteri üzerinde duracağım.

Yukarıda, saygı ve saygının ihtiva ettiği herşeyin Osmanlıların ferdî karakterini oluşturduğunu söyledim. Aynen bunun gibi, siyasî karakterlerinin kaynağının da

adalet olduğunu söylersek aynı oranda isabet etmiş oluruz. **Adalet ve saygı bütün Osmanlı binasının üzerine oturduğu köşe taşlarıdır.**

Söz konusu sistemin kurucusu bu si-
yasî değerin kutsal ehemmiyeti üzerinde
ısrarla durmaktan bıkmadı. Bazı hadisle-
rinde “Bir saati hayırlı idarede veya adale-
ti icra etmede harcamak, yetmiş yıllık iba-
dete bedeldir.” “Adalet bizim inancımızın
şerefidir, idarecinin büyüklüğünü ortaya
koyduğu gibi, milletin de gücünü sergi-
ler” demektedir.

Bu hükümler sıradan gerçeklerin
rastgele bir ifadesi değildir. İlk halifeler
döneminin bütün tarihinin ki Türklerin*
millî karakterleri bu dönemde yoğrulmuş-
tur. Başlı başına bu faziletin anlaşılması
için ayrı bir bölümde ele alınması gerekir.
Zaid bin Sena, peygamberin âşikâr adaleti-
ni görüp Müslüman oldu. Ali, Amr'ı adalet
uygulamasına gölge düşürebileceği düşü-
nülen bir ifadesinden dolayı azarladı.
Ebubekir, Osmanlının kalkanlığını yaptığı
Halifelik makamına çıkınca, silâhlı kalaba-

* Yazar burada “Türk”ü, muhtemelen “Müslü-
man” mânâsında kullanmaktadır (Ç.N.).

lığa hitaben: **"Beni siz bu makama seçtiniz, eğer benim adaletimin zerre kadar saptığını görürseniz beni uyarınız"** dedi. Ömer, Suriye, İran ve Mısır'ın fâtihî, halifelik sırası kendisine gelince o da şöyle dedi: **"Beni adaletten sapmış olarak görürseniz doğrultunuz!"** Selman, bunun üzerine, kılıcını kınından yarı çekmiş vaziyette, oradakilerin adına cevap verdi: **"Evet ya Ömer, seni adaletten sapmış görürsek kılıçlarımızla doğrulturuz!"** Ömer, bu cevap üzerine, alınganlık göstermek bir yana, gözlerinde yaşlarla şöyle haykırdı: **"Yüce Rabbim, adaletten sapması halinde idarecilerine onu kılıçlarıyla doğrultacaklarını söyleyebilen kulların oldukça onlar mahvolmayacaktır"**. Aynı Ömer, Rum şehirlerini Heraclius'un üstün güçlerine karşı koruyamadığı için buralardan topladığı vergiyi onlara iade etti. Koruma, alınan verginin bir şartıdır, bu şart yerine getirilmediği zaman, adalet, alınan vergilerin iadesini gerektirir. Tarih bize gösteriyor ki, Osmanlılar merhametten dolayı adaleti yerine getirme işini aslâ gevşetmediler. İlk fetihlerin tarihinde mühim bir gerçek, Kosova savaşına yol açan Sırp ayaklanmasının esas sebeplerinden biri, Konya savaşının kaybedilmesinde sorumluluğu bulunan ve

ardından da yağmaya girişen Sırp işbirlikçilerin Osmanlılarca cezalandırılmasıdır. Böyle bir gerçek, üstünlük sağlama yarışında olan değişik ırkların karakterlerini kavramamıza yardımcı olmaz mı? Ve bu günün hâdiselerini değerlendirirken bize ışık tutmaz mı?

Osmanlıların karakterini oluşturan modeller, örnekler ne ise Osmanlı geleneklerinin dayandığı esas da odur. Onları Doğu'da uzun süre bulunmuş kimselere sorun, bu konudaki şahitliklerinde aynı fikirde oldukları görülecektir. Ben hâlen hayatta olan, dolayısıyla doğrulama şansı olan bir tanığın gözlemlerini aktaracağım. 1859 Antlaşmasından önce Prens John Ghika, Sisam adasının prensi ve yöneticisi idi. Her ne kadar o, bu eşkıyalar ve korsanlar yuvasını idare edebilmek için şiddeti asgariye indirebilmeğe çabalamak zorunda idiyse de adaletli ve dürüst olması ile öyle bir üne kavuştu ki, Asya kıtasından insanlar küme küme aralarındaki davaları onun halletmesi için başvuruyorlardı. Doğu'yu bilenler, bu gayr-ı resmî hakemliğin ne derece yaygın olduğunu ve neler sağladığını bilir. İster yerli ister yabancı, birisi adaletle ürsaldı mı, ününün alanına giren bütün ko-

nularda fiilen hakemlik yapması için aranır olur. Prens Ghika'nın durumu da aynı idi. O, sadece hikmet sahibi ve dürüst bir hâkim olarak değil, aynı zamanda bir medyum olarak da ün salmıştı. Nasıl? Şöyle: Halletmesi için çağrıldığı anlaşmazlıkların çoğu tabii olarak şüpheli hak iddiaları idi; ancak bazıları da kasıtlı olarak bir tarafa yönelik haksız ve adaletsiz isnadlardı. Bu durumlarda, haksız tarafa emin bir şekilde şöyle derdi:

— Sen Türk değilsin.

Bazen adam cevap verirdi:

— Hayır, ben Türk'üm ve İzmir'de dünyaya gelmişim.

— Peki, ama senin Baban Türk değil.

— Evet, o Yunanistan'dan gelmiş ve ya Bosna'dan...

Böylece haksız iddiacının zihni karıştırdı ve uzaklaşırken kendi kendine söyledi.

— Bu adam ya peygamber ya da sihirbazdır. Benimle ilgili ne varsa bana söyledi.

Prens Ghika haksızın Türk olmadığı-

nı nasıl biliyordu? Delil şuydu: Bir adam kendisinin gerçek Osmanlı olmadığını söyledi mi o, ahlâksızca bir adaletsizlik yapabiliirdi. O, kararını Osmanlı karakteri hakkında bildiklerine dayandırıyordu.

Yukarıda tanımlamaya çalıştığım o karakter ki, adalet onun iki temel sütunundan biridir.

Yukarıdaki anekdot, Bosna'da, Hersek'te veya başka yerlerde Müslümanların işlediği bazı yolsuzlukları, adaletsizlikleri Osmanlılara mal edenlerin içine düştükleri umumî yanlışlığı da izah eder. Bu ülkelerdeki Slav asıllı timar sahipleri, genellikle topraklarını elde tutmak için fethe-den milletin dinini kabul eder ve emirleri altındaki insanlara da bunu dayatırlar. Bundan dolayıdır ki, söz konusu insanlar, Müslüman olduklarını söylese de onlar Slav olmaktan kurtulamamış ve birçok meselede İslamiyet onların şuurlarına yerleşmemiştir. Bu insanların ülkesi güçlü bir Hristiyan kuvvet tarafından ilhak edilirse aynı tavrı onlara karşı da sergileyeceklerdir. Bunları gerçek Osmanlılarla karıştırmak ve bunların hatâlarını, şeytanlıklarını Osmanlılara mal etmek bütün bir tarihi alt üst etmek ve bütün hükümleri karma karı-

şık hale getirmektir. Bütün Müslümanları bu anlamıyla aynı kategoriye koymak ve onlar hakkında hüküm verirken aralarındaki en değersiz ve aykırı tipleri esas almak, Yeni İngiltere'deki Püritan Hristiyanları, Habeşistan'daki Hristiyanların standartları ile değerlendirmekle aynıdır. İkincisi, ne kadar mantıklı ise, birincisi de o kadar mantıklıdır. Ben Osmanlı karakterini târif ederken, inançlarının sıkı ahlâk kuraları ve ırklarının iyi muhafaza edilmiş töresi ile yetişen insanlardan söz ediyorum; yoksa İslâmî kültürün sadece kısır taraflarını kazara kabul etmiş, kendisine Müslüman diyen ve yarın elbise değiştirir gibi, bunları kolaylıkla değiştirebilecek kimse-lerden söz etmiyorum. Osmanlı karakterinin tanığı olmuş tek kişi şüphesiz Prens Ghika değildir. Tüccarlara, Doğu'da uzun süre kalmış seyyahlara sorun, hepsi aynı şekilde gerçek Türklerin adaletli oluşlarına, dürüstlüklerine şahadet edeceklerdir. Tek bir örnek bütün bir gerçeği ifade eder: Onların arasında senet alıp vermek gibi bir âdet yoktur. Türk'ün sözü onun senedidir. Borcunu reddetme ve sahtekârlık onlar arasında bilinmeyen bir şeydir. Şimdi müsaadenizle soruyorum, aynı şey Akdeniz havzasında yaşayan Frenkler için söz ko-

nusu mudur? Bu farklılığı, Müslümanlarla Hristiyanları aynı tabanda değerlendirmenin kötülüğüne hükmedenlerin kafasına sokmak gerekmez mi? Bu genel standartlara bakarak onların tabiatlarındaki hususiyetlerin Hristiyanlarınkı ile kıyas kabul etmeyeceğini ölçemezsiniz.

Bu konuyu bitirmeden bizzat kendi tecrübeme dayanan bir olayı anlatmadan geçemeyeceğim. Bir keresinde bir grup Türkle altı buçuk saat süren bir sohbe katıldım. Tanışma esnasında tercümanlığımı, İngiltere'de tahsil görmüş bir Türk amiral yapıyordu. Tercüman neredeyse benim kadar iyi İngilizce biliyordu. Öyle ki, bütün tartışma esnasında kullandığım sadece bir kelimeyi tercüme edemedi. O kelime de "perfidy" (hıyânet; vefâsızlık, sadakatsizlik) kelimesi idi. Sonra ortaya çıktı ki, Osmanlıcada böyle bir kavram yoktu. Bunu Osmanlıca olarak ifade etmek zordu, çünkü Osmanlı karakterinde böyle bir şey yoktu.

Osmanlı halkına gelince, Güneşin altındaki en nâzik, en temiz, en saygılı, en disiplinli millettir. Sonuç olarak diyorum ki, "Haydi bakalım, şimdi onları Avrupa'dan söküp atın"; tabîî gücünüz yeterse!"

ALTINCI KISIM

TÜRK ANAYASASI - I

İslâmî sistemde, dinin, siyasetin, kanunların, davranışların ve geleneklerin aynı nizamın değişik ifadeleri olduğunu söylersek gerçeği ifade etmiş, tekrara düşmemiş oluruz. Hattâ bu çok yönlü sistemin her kısmında, karakteristik özelliğin sadelik olduğunu da ilâve edebiliriz. Muhtemelen bu sistemin çekiciliğinin sırlarından biri sözünü ettiğimiz sadeliktir. Ayin ve ibadetlerin en katışıksızına sahip olan İslâm dininde tek dogma Allah'ın bir olmasıdır. Bu sistemde disiplin gibi, yardımlaşmanın gerekliliği, oruç, namaz da öğretilir. Onun terbiye sisteminde saygı ve temizlik şart koşulur. Siyasette, adalet ve idare edilenlerin refahı esastır. Siyaset, kişisel idrakin işleyişi kadar dinin bir parçasını oluşturur.

Yukarıda sıraladığımız alanları birbirinden kesin çizgilerle ayrı düşünmeye

alışmış kimseler için İslami sistemi anlamak, hatırı sayılır akli gayret safetmeyi gerektirir. Çünkü Batı'da din denince "ruhun lmezliği"; politika denince polisiye meseleler akla gelir. Öyle bir sistemi anlamaya çalışıyoruz ki, orada "savaş ilanı", ibadet etmek, ahirete inanmak kadar dinin alanı içerisindedir. Biz burada, Batılıların, İslâmî sistemi anlamakta güçlük çekmesinden dolayı ortaya çıkan büyük yanlışlık ve kargaşayı ortaya koyacağız. Hristiyan ve Müslümanlara ait sistemlerin temel farklılıklarından biri, bu iki dinin ayrı kökenden kaynaklanmasındandır. Hristiyanlık, dünyaya sanki zulme uğramış bir azınlığın dini olarak, siyasî ağırlığı olmaksızın, siyasî otorite tarafı olmaksızın geldi. Bu dinin peygamberi, insanlar tarafından hakir görülmüş, tardedilmişti; onun krallığı bu dünyaya ait değildi. Onun dininden asırlar öncesinden itibaren dünya hükümranlığı, güçlü sınıfların eline geçmişti. Hal böyle olunca Hristiyanlığın tek hedefi ferdî olarak şuurların düzene sokulması idi. Siyasî düşünce, **"Sezar'ın hakkını Sezar'a verin"** emri ile Hristiyanlıktan adeta kovuldu. Halbuki İslâmî sistemde her şey bunların aksine idi. İslâm peygamberi fâtiħ bir kabilenin ileri geleni iken, kısa bir süre sonra

Musa, Menu, Konfiçyus gibi bir imparatorluğun kurucusu oldu. Hepsinin üstünde o bir kanun yapıcı ve kanun koyucu idi; eğer onun getirdiği sistemin diğerlerinden üstün olan bir tarafı gösterilsin denirse, ilk akla gelen üstünlüğü şüphesiz ki devlet idaresi ile ilgili tarafıdır.

Peki bu dine dayalı siyasî sistemin belli başlı prensipleri ne idi?

1- Hükümdarın gücünün sınırlandırılması, keyfî davranışlar ve zulmün kontrol altına alınması...

2- Mahallî teşkilâtların bağımsızlığı...

3- Şahsî hürriyet ve dinî tolerans...

4- Sabit ve doğrudan vergilendirme...

5- İş ve ticarete serbestlik...

6- Savaş ilân etme ve diğer diplomatik meselelerin tasdik edilmesi mecburiyeti...

Bunlar İslâmî sistemin, gösterebileceğimi düşündüğüm büyük prensipleridir. Bu sistemin sahibi olan Müslümanlar medeni dünyanın büyük bir bölümünü ele geçirdiler. Fethettikleri yerlerin insanlarını, silâhların zoruyla değil, idarelerinin büyü-

s ve sistemlerindeki mükemmeliyet ile kendilerine itaat ettirdiler. Görülmemiş derecede sıkıntılı ve karmaşık bir sistemin boyunduruğu altında inleyen Bizans imparatorluğunun halkı, sistemlerini, sınıf ayırımının olmadığı, idarede sadeliğin hakim olduğu, hafif vergilendirme politikasının temel kural olduğu İslâmî sisteme dnştrseydiler iyi olmaz mıydı?

Gelin bu kuralları, prensipleri biraz detaylıca tanıyalım.

1- Gücün sınırlandırılması

Denebilir ki, Hz. Muhammed'in hikmet ve basireti en fazla halkı, onları yönetenlerin keyfî tutumlarına karşı uyanık tutmada hassastı. Sanki O, Osmanlı devletini neticede yıkılmaya götürecek tehdit ve tehlikeyi peygamberlere has bir idrakle görmüştü. Bilindiğine göre, O, Hz. Ali'nin kendi halifesi olmasını istediği halde, kendisinden sonra halifenin adını vermekten çekindi. Çünkü o, bu hareketiyle yapılacak bir seımde, müslümanların tercihinine dakik bir şekilde saygı duyduğunu göstermiştir. İslâmî sistemde, yöneticilerin kanunsuz icraatlarına karşı durmak, yönetilenlere

verilmiş dinî bir vazifedir. Hz. Ebubekir ve Selman arasında geçen vak'a, Müslümanların bu konudaki hassasiyetini göstermesi açısından enteresandır. Keyfî yönetim üzerindeki pratik kontrolün en güzel örneğini Hz. Peygamber sergilemiştir. Allah bütün meselelerde bir şûra'ya danışmasını emretmiştir. Buradaki asıl gaye, kendisinden sonra gelenlere ders vermektir. Allah'ın gönderdiği vahiy ile hareket eden, hatâsız olan Peygamber bile işleri istişare ederek yaptığına göre ondan sonrakilerin bunu mutlaka yerine getirmesi gerekirdi. Hz. Ali, **"İstişare olmayan şeyde hikmet yoktur"** demektedir. Hücetü'l-İslâm El Gazali, bütün halifelerin ve Müslüman hükümdarların bu ilâhî emri ne kadar hassasiyetle gözettiklerini, kendi icraatlarının yine bizzat kendilerinin başkanlık ettikleri divanlarda tartışılmasından ne kadar çok hoşlandıklarını anlatır. Hükümdarların hiçbir icraatı yoktu ki, Şûra'daki manevî sultan tarafından sorgulanmasın. Osmanlılar'da da var olan bu milli müessesenin üzerine gitmek mümkün değildi. Başkaldırma, meşru başkaldırma, yukarıda ifade ettiğim gibi büyük Sultanlar tarafından o zamandan beri konmuş bir gelenektir. Her Sultan ilk defa tahta geçerken yeniçerilere büyük

bahşişler verirdi; tâ ki, bu büyük gücün egoist menfaatleri için tahtı işgal edenden yana değil de gerekirse karşı taraftan yana bir eğilim içine girmeleri sağlanırdı.

2- Mahallî İdarelerin bağımsız olması, onların devlet idaresindeki başarılarının sırlarından biridir

Bu sebepledir ki, çok az insanla anormal genişlikteki ülke idare edilebiliyor. Geniş bir bölgeye vali olarak askerî bir yetkili tayin edilir. Askerî ve siyasî otoriteye sahip olan bu yetkili, asayiş ve sükûneti sağlamakla görevli olduğu gibi, öşür vergisini toplamaya da yetkilidir. Ancak bu genel vali, mahallî idarenin iç işlerine, malî ve idarî işlerine müdahale etme yetkisine sahip değil. Bu işler seçimle işbaşına gelmiş memurlar tarafından yapılıyor; vergilerin toplanması bunların temel yetkilerinden birisidir. Mahalli idarelerin söz konusu imtiyazlarına saygılı olunduğu sürece eyaletler geliştiler; ne zaman ki, bu imtiyazlara el uzatıldı, işte o zamandan itibaren zayıflayıp çöktüler.

Müslümanlar hiç bir zaman fethettik-

leri diyarların insanlarına veya kendilerine sığınanlara kanunlarını zorla uygulamaya kalkışmadılar. Müslümanların getirdiği evrensel bir kural vardır. O da şudur: "Fethedilen yerlerin halkı vergisini verdiği sürece vatandaşdır ve suçlu muamelesi görmez. Böylece onlar hürriyetin sınırlarını herkesi kapsayacak şekilde genişlettiler. Biz, bu mahalli idare sistemini Hindistan'da tanıdık. Orada asırlardan beri bu sistem Müslümanlar tarafından uygulanıyordu. Biz, bunu Müslümanlardan öğrendik ve Hindulara uyguladık. Bu bağımsız mahallî idare sisteminden şu neticeler çıkıyor:

3- Vergi ödemede tam dinî ve siyâsî tolerans

Başkalarını zorla kendi dinlerine sokma, her zaman müslümanlara yabancı bir uygulama oldu. Bosna, Hersek, Arnavutluk gibi ülkelerin genel valileri özellikle Fatihlerinin askeri imtiyazlarına sahip olabilmek için kendi tercihleri ile Müslüman oldular. Hiç bir zaman, herhangi bir halkın dinini değiştirmesi için zorlamadılar; aksine Yahudi ve Hristiyanların inançlarına hassasiyetle saygı gösterdiler. Hattâ anlaşıldığına göre Müslüman olan bir Hristiyan

papaz, Müslümanlar tarafından lme mahkûm edilmiş; çünkü eski dinine ihanet eden bu adamın günün birinde İslmiyete de ihanet edebileceği dşnlmş.

4- Sabit ve Doğrudan Vergilendirme

İslâmî maliye sisteminin en önemli kurallarından biri, devletin giderleri ile gelirinin denkleştirilmesi mecburiyeti idi; harcamaya göre bir gelir politikası (vergilendirme) yoktu. Vergi gelirlerinin miktarı sabitti. Hkmetin keyfî isteği veya kaprisi ile arttırılamazdı. Ayrıca vergi gelirleri doğrudan vergilendirme ile sağlanıyordu. Dolaylı vergilerle geliri arttırma fikri, onların temel malî prensiplerine aykırı idi. Çünkü kanunda açıkça, verginin ancak ürün toplandıktan sonra alınabileceği ifade edilmişti. Her ne kadar onların da gelirleri, servet birikimine bağlı idiyse, üretim kaynaklarına konacak bir vergi, gelir kaynaklarının zayıflamasına sebep olabilirdi. şpheziz vergi mükelleflerinin ödemesi gereken vergi miktarı sabit değildi; sade ve sabit olan vergi sisteminin kendisi idi. Vergi deyeceklerin ödeyebileceği miktardaki bir tek doğrudan vergi, karmaşık malî sistem-

lerdeki zorla alınan vergilerden çok daha iyi iş görür. Bu tek vergi öşürdür. Her şeyden önemlisi, söz konusu verginin, serbest seçimlerle iş başına gelmiş memurlar tarafından toplanmasıdır. Toplanan vergilerden pay alan merkezî hükûmet, ne vergilerin toplanmasına ne de harcanmasına karışır. Müslümanlar, borçlanma düşüncesine kesin bir şekilde sempati ile bakmıyorlardı. Bunun birinci sebebi, tefeciliğe, faizciliğe karşı olmaları, ikinci sebebi ise kendilerinin yüklenmesi gereken bir yükü gelecek nesillerin sırtına bindirmenin adalete aykırı olduğu fikri idi.

5- Ticarî Serbestlik

Malların geçişinde Romalıların Portorium'una karşılık gelen %3'lük gibi çok küçük bir gümrük vergisi, işte alınan tek dolaylı vergi bu idi. Kaldı ki söz konusu vergi geliri, nakliyeyi kolaylaştırmak ticarî hareketliliği artırmak için yollara, limanlara, kanallara harcanırdı. İlk zamanlarda ticaret, kutsal yerleri ziyaret etmeğe gelen hacıların elinde idi. Bundan ötürüdür ki, Türkiye'de ticaret bu kutsal karakterini hiç bir zaman kaybetmedi. Ticaret için ülkeye gelen kimselere misafir muamelesi

yapıldı, bunlar imtiyazlarla, muafiyetlerle donatıldı. Yabancı tüccarlara verilen kapitülasyonlar, kendilerinin ticarî anlaşmalarla Osmanlılardan kopardıkları haklar değil, Osmanlıların ltufkârlığı eseri kendilerine verilmiş ihsanlardır. Bu gün yabancı tüccarların serbestçe dolaşımından ve istismarlardan doğan durum, geçmişte onlara verilmiş imtiyazlardan (ayrıcalıklardan) kaynaklanmaktadır.

6- Savaş ilânı ve diğer diplomatik işlerin tasdik edilmesi

Batılıların gerçeği görmemezlikten gelmeleri veya saptırmaları konusunda, bence hiçbir şey Müslümanlar arasında popüler bir fikir olarak yaşayan cihadtan daha iyi bir örnek olamaz. Genel olarak cihadın bir din savaşı, Müslümanların fanatik arzularının ortaya çıkardığı bir din savaşı olduğu zannediliyor. Bundan daha büyük bir yanlış olamaz. Gerçek şu ki, iftiraya uğramış bu müessese, bütün bir İslâmî sistemin tâcı ve şerefidir. Buna göre, din tarafından onaylanmış bir savaş dinî savaştır. Muhtemel bir savaşın sebepleri ve ne derece adaletli olacağı üzerinde gerekli araştırma yapılmadan bahis konusu savaşa

girilemez ve kan dökülemez. Gerekli araştırma tecrübeli ulemâ tarafından yapılır. Savaş sebebi olarak ortaya atılan konularda haklılık bulunursa ve başka vasıtalarla bu sebepler ortadan kaldırılamazsa ulemânın lideri Şeyhülislâm, fetvâsını hazırlayarak savaş ilânına ruhsat verir. Bı: fetvâ olmadan, güçlü bile olsa hiçbir Sultan kendi başına savaş ilân edemez veya savaş için halka çağrıda bulunamaz. Sadece savaş ilânı değil, savaşla ilgili her konuda; barış yapmak, antlaşma imzalamak, mütâreke yapmak vb. konularda da yine fetvâ gereklidir. Bu maksatla ulemâ hiyerarşisinin başında kazasker denen biri vardır ki, her orduda vazifeli olarak bulunan bu kimselerin onayı olmadan hiç bir mütâreke veya antlaşma geçerlilik kazanamaz. Türklerin Viyana önlerinde bozguna uğraması ile ilgili mühim bir tarihî gerçek vardır: Ordu, yapılan bir ateşkes antlaşmasını onaylamayan Kazasker'in muhalefetine rağmen Viyana'ya doğru Peşte'den hareket etmiştir. Bu yanlış icraatın suçlusu bulunan Sultan isyan eden halkı tarafından ölüme mahkûm edilir.

Biz, Avrupa'da Osmanlıdaki bu savaş tasdik etme müessesesine uyan bir şey bulabilir miyiz diye, boş yere bakınıyoruz.

Fetvâ'ya benzeyen bir uygulama bulmak için eski Roma'nın Fecial College'sine kadar gerilere gitmek zorundayız. Osmanlılarda ise, bu uygulama, İslâmî sistemin tabîî bir neticesidir. Söz konusu uygulama, Osmanlı idaresinin temeli kabul edilen adalet ve meşruiyet prensipleriyle beraber var olan bir uygulamadır.

Avrupa'da milletlerarası anlaşmazlıkların halledileceği ve zorlayıcı müeyyidelerle techiz edilmiş bir mahkemenin olması sık sık üzücü tenkidlere konu olmaktadır. Acaip olan, böyle bir konuda, niçin Osmanlılara müracaat edilmediğidir. Eğer her milletin Osmanlılarda olduğu gibi, savaşın gerekli olup olmadığı hususunda söz ve karar sahibi bir müessesesi olsaydı ve buranın onayı alınmadan savaş ilânı mümkün olmasaydı milletlerarası bir mahkemeye gerek bile olmazdı. Hangi milletin tarihinde kaç tane haklı olarak girişilmiş savaş vardır? Avrupalılar bir yandan Türkleri "din savaşı" yapmakla itham ededursunlar; diğer taraftan, itiraf edilmelidir ki, kendilerinin aynı ithama maruz kalmaması için her türlü kılıfı hazırlamaktadırlar.

YEDİNCİ KISIM

TÜRK ANAYASASI - II

Şimdi İslâmî idare sistemini târif edelim. Ben muhtemel itirazlara karşılık olabilecek bazı cevaplar hazırladım. İtirazlar muhtemelen iki türlü olacaktır. Biri teorik, diğeri pratik... Birinci itiraz, müessesenin dini karakteri ve bu karakterin gelişmemiş olduğu iddiası ile ilgilidir; ikincisi, günümüzde Müslüman hükûmetlerin ortaya koyduğu esef verici yönetim örnekleriyle ilgilidir.

1- Teorik İtiraz

Bir milletin belli bir dönemindeki müessese ve sistemlerin çok akıllıca tasarlanıp kurulmuş olmaları, yani tarihen iyi

netice vermiş olmaları, o milletin farklı bir tarihî döneminde de aynı derecede iyi netice verecekleri anlamına gelmez. Mesela, ilk ortaya çıktığı zaman Heptarchy,* İngiliz tarihinin o dönemi için yeteri kadar uygun bir müessese idi, ancak XIX. asır İngiltere'sine uyduğunu söylemek çok zordur. Polonya anayasası, Liberum Veto'suyla beraber, ilk kabul edildiği zaman Polonya halkı için yeterliydi, ancak ülke düşmanlarının garantisi altında olan aynı anayasa, ülkenin harap olmasına, dağılmasına sebep oldu. Fakat genellikle dinî müeyyideleri olan, ilâhî menşeli oldukları iddiasında olan sistemler zamanla değişmeyi, ilk dayandıkları prensipleri aşmayı reddederler. Bunun zorlanması halinde bu tercihi yapmış milletin

* 5. Asırdan 9. asra kadar sürmüş olan ve Kent, Sussex, Wessex, Essex, Northumbria, East Anglia ve Mercia gibi Anglo-Sakson krallıklarından müteşekkil enformel (gayr-ı resmî) konfederasyonu tavsif etmek için kullanılan bu ibare daha sonra yedi (7) kişiden ibaret hkmet veya o şekilde idare edilen devlet anlamı kazanmıştır. "Hepta-" veya "hept-", İngilizceye eski Yunan-cadan geçmiş olan ve menşe lisânında da İngilizcedeki gibi "yedi" (7)'lik bir küme veya grubu ifade eden n ek (.N.).

hayatının sönmesi söz konusu olur. İddia ediyorum ki, İslâmî yönetime yöneltilen bu anlamdaki itirazın temelinde, "dinî müeyyidelere dayalı sistem" kavramının anlaşılmamış olması yatmaktadır. İtiraz, aslında Amerikan, İngiliz, Polonya veya Venedik anayasaları gibi ayrıntılı anayasaları esas almaktan kaynaklanıyor.

Bir önceki bölümde detayları üzerinde durduğum prensiplere, kolaylık olsun diye, "İslâmî Sistem" demek zorunda kaldım. Kelimenin bu anlamıyla baktığımız zaman, aslında buna sistem denmez, sistem değil ama, iyi bir idarede var olması gereken bütün temel prensiplere sahiptir. Bu prensipler, Euclid'in* matematikle ilgili meselelere uyguladığı aksiyomlara veya On

* Euclid, M.Ö. 3. asırda yaşadığı bilinen ünlü Yunan matematikçi; kendi adı ile anılan (öklit geometrisi) ve bu gün "sistematik geometri" dediğimiz ilim dalının kurucusu; 13 kitaptan oluşan *Elementler* adlı ünlü eseri, daha sonra yapılan birçok geometri çalışmasının temelini teşkil etmiştir. Kuruluşundan kısa bir müddet sonra Elenistik kültürün en mühim merkezlerden biri haline gelen İskenderiye'de kendi adı ile anılan ünlü mektebini kurmuştur (Ç.N.).

Emir'in* dinî hükümlere uyguladığı esaslara benziyor. Gerçek şu ki, Bunlar, sadece temel ilkeler olarak vaz'edilmekle kalmamış, ilk İslâmî sistemin fiiliyatta da de esasını oluşturmıştır. Bu şaşırtıcı sadelik aynı zamanda, İslâmî sistemin gücünün kaynağını ve sırrını oluşturunuyordu. İlk müslümanlar, **On Emir'in** kendi kendilerini idare ettiklerini, kanunları, kanunnâmeleri, anayasaları olduğunu söylediği ideal toplumu oluşturunuyorlardı. **On Emir** gibi Hristiyan hukukunun kaynakları, teferruatla ilgili kanunların zamanla değişmesi

* **On Emir** (Evamir-i Aşere) olarak bilinen ve Hz. Musa'ya geldiğine hem Musevî hem Hristiyan, hem de Müslümanlarca (cumartesi günü ħalıřma yasağı hariĸ) inanılan ilâhî emir ve yahut temel dinî umdeler... Hulâsası şudur: 1) Rabb'a ortak koşmayacaksın! 2) Put yapmayacak ve putlara tapmayacaksın! 3) Rabb'ın ismini boş yere ağızına almayacaksın (yalan yere yemin etmeyeceksin)! 4) Sebt gününü (cumartesi'yi) kutsamak iĸin, hiĸbir iş yapmayacaksın! 5) Babana ve ananâ hürmet edeceksin! 6) Katletmiyeceksin! 7) Zina etmeyeceksin! 8) ĸalmıyacaksın! 9) Komşuna karşı yalancı şâhitlik yapmıyacaksın! 10) Komşunun ırzına, malına, mülküne göz dikmeyeceksin!

veya temel esaslardan hareket edilerek yeni kanunların yapılmasını men etmez. **Bunun gibi Hz Muhammed'in idare ile ilgili koyduğu prensipler de zarurî gelişmelere, halkın çeşitli ihtiyaçlarına ve zamanın şartlarına göre değişen hukukî uyarlamaları reddetmez.**

Ancak uyarlama ve geliştirmeler kesinlikle, her seviyede sözünü ettiğimiz temel prensiplerle çelişmemeli, uyum içinde olmalıdır. İslâmî sistemin temel prensipleri kusursuz ve evrensel özelliklere sahip olduğu için, Hristiyan hukukuna yapılan itirazlar buna artık yapılamaz. Bu sistemin, On Emir veya Euclid'in ortaya koyduğu ideal esaslara uygunluk konusunda da bir eksiği yoktur.

Eğer İslâmî sistem orijinalinden saptırılarak, idealinden daha başka bir şekle sokulmuşsa burada itirazı sistemin kendisine değil, bu işi yapan insanlara yöneltmek lâzım. Bütün sistemlerin yapabileceği şey, sağlam prensipler koymak ve gerekirse bu prensipleri zedelemekten zamana ve şartlara uyum sağlayabilecek, değişimi gerçekleştirecek esaslar belirlemektir. Bakıyoruz ki İslâmî sistem ikisini de yapıyor. Zamana ve şartlara göre uyum sağlama ba-

kımından İslâmın yeterliliği konusunda yapılan itirazlara cevap olmak üzere nl İslâmî otoritelerden alıntılar yapacağım. Ki onlara göre, "zarf, yani kılıf ölür; ama mazruf, yani öz, ruh yaşamaya devam eder."

Öncelikle, İslâm hukukunda açıkça belirlenen ve değişmez olan bir kural vardır, o da şudur: Temel şer'i esaslara aykırı olmayan ve yararlı olduğuna kanaat getirilen her şey, her düzenleme meşrdur. İşte burada siyasî gelişmeler için hemen çok geniş bir alan açıldı. İslâm hukukunun ünlü bir otoritesi "Fiiliyatta, fıkıh usl gibi politikalar da şartlara göre olmalı," demektedir. Büyük şeyh Seyyid Muhammed Byrem der ki: "Hukuka göre, hkmetin icraatı, iyiliğin hakim kılınması, ve kötülüğün def edilmesi için bütün vasıtaları içermesi lazım. Bu vasıtaların ille de Hz. Peygamber tarafından gösterilmiş olması veya Allah tarafından belirtilmiş olması gerekmez".. Bu ifade sanırım yeteri kadar açıktır, ancak konu ile ilgili hâlâ şüphe kalmışsa işte bir örnek daha: Büyük lim ibni Akl: "Kannda açıkça yasaklanmayan her şey siyasette hoş görülür" der ve ekler: "şayet şer'î kanunda herhangi bir şeyin

yasaklığı belirtilmişse bu demektir ki, hükûmet bunu yapmaktan kaçınacaktır. Bu durumda bir problem söz konusu değil; ama şer'î kanunda yapılması gerekenlerle ilgili açıkça ifade edilen ne varsa hükûmetler sadece bunu yapacak; yazılmayanların hepsi gayr-ı meşrûdur, denirse bu büyük bir yanlış olur. Kaldı ki bu, Hz. Peygamber'in icraatına ve hadislerine de aykırı düşer."

Eğer daha da delil istiyorsanız İslâm hukukunun diğer bir otoritesi olan İbni Kayyım'a bakalım; der ki: "Bizi hakikatin keşfine veya adaletin uygulanmasına götürecek bütün yolları takip etmemek, bize Allah tarafından tayin edilip gönderilen iyilik anlayışına aykırıdır. Bu yolların şeriatte açıkça belirlenmiş olması veya Allah'ın insanlara ihsan ettiği fazilet sayesinde keşfedilmiş olması durumu farklılaştırılmaz". Bütün bunları perçinlemek için şeyh Byrem 'in şu sözlerini de aktaralım:

"Sanki İslâmî kanunlar yetersizmiş gibi bir sonucun doğmasına, bütün düzensizliklerin ortaya çıkmasına sebep olan temel sâik bazı âlimlerin dar bir çer-

Çevrede ve sözün zahir anlamına dayanarak yaptıkları yorumlardır. Bunlar kannların özünü ele alacaklarına, Allah'ın genişlettiklerini daraltmaya uğraşıyorlar. Hal böyle olunca, yöneticiler sözkonusu âlimlerin yapmış oldukları tefsirlerin uygulanamazlığını, İslâm şeriatinin hikmetli özünden uzaklaşmak için bir mazeret olarak kullandılar ve böylelikle kendilerini şeriatin kontrolünden kurtarmaya çalıştılar."

Aslında İslâmî sistem öyle bir sistemdir ki, sadece cihanşml (evrensel) gerekliklere uygun, hikmetli ve faydalı prensipler getirmekle yetinmemiş, aynı zamanda önceden düşünülemeyecek ihtimallere göre, gelecek nesillere rehberlik yapacak yorumlama uslleri de koymuştur.

şimdi gelelim fiiliyatla ilgili itirazlara:

Bu kadar mkemmел bir sisteme sahip olduğu halde Türkiye bugünkü acınacak duruma nasıl geldi?

Zannederim, yukarıda belli bir ölçüde bu soruya cevap verdim. Mkemmел de

olsa hiç bir sistem kendi varlığını yine kendisi sonsuza kadar garanti edemez. Bunu yapacak olan insanlardır; eğer bu insanlar akıllı değillerse ve baştan çıkmışlarsa sistem rayından çıkar ve yolsuzluğun aracı haline gelir. Şimdiye kadar, Müslümanların mevcut durumundan hareketle İslâmî sisteme yöneltilecek ithamlar bizzat bu sistemin hikmetli olduğunun delilidir. Bugün Türkiye'yi sıkıntıya sokan siyasî hatâların hepsi, bu ülkenin yöneticilerinin önceki bölümde belirttiğim İslâmî sistemin prensiplerinden sapmalarından ve söz konusu prensipleri dejenere etmelerinden kaynaklanmaktadır. Müsaadenizle bu iddiayı ispatlayayım.

Türkiye, keyfî idareden ve yöneticilerin istişare yapmadan kendi başlarına buyruk olmalarından dolayı ızdırıp çekmektedir. Aslına bakılırsa Hz. Muhammed icracı güçler üzerinde kontrol mekanizmaları kurdu. O, bizzat kendi icraatını istişare ederek, haleflerine, reddetmeleri mümkün olmayan bir miras bıraktı.

Türkiye, yolsuzluğa gömülmüş bir

idareden dolayı sıkıntı çekmektedir. Yolsuzluğun en büyük kısmı ise ülke gelirlerinin toplanması ile alâkalıdır. Hâlbuki, Hz. Muhammed, hr, kendini idare eden bir toplum için idari bir prensip olarak devlet gelirlerini toplumun kendi iradesiyle seçtiği memurların toplaması kuralını yerleştirmiştir.

Türkiye boğazına kadar borca batmış olmaktan, ağır ve tahammül edilemez vergiler koymuş olmaktan dolayı ızdırıp çekiyor. Hâlbuki, Hz. Muhammed tefeciliği yasaklamış, devlet için ihtiyat akçesi sistemini getirmiş ve hiçbir yöneticinin yapamadığı kadar sade ve asgarî yük getiren bir vergi sistemi koymuştur.

Türkiye, karmaşık bir gümrük târifesine sahip olmaktan, ülkenin zenginlik kaynaklarını kurutmaktan ve böylece refah menbaı olan vasıtalara darbe vurmuş olmaktan dolayı rahatsızdır. Hâlbuki, Hz. Muhammed tam ticarî serbestliği emredererek, bin yıldan fazla bir zaman önce bu gün Avrupa'nın en ileri milletinin hâlâ ulaşmadığı bir ticaret politikası takip etti.

Zannederim, bu açıklamalarla İslâmî sisteme gerek teorik, gerekse pratik alanda yöneltilebilecek bazı itirazlara cevap vermiş olmakla beraber, yukarıda ifade etme cüretinde bulunduğum iddialarıma da zemin hazırlamış oldum. Bu açıklamalardan sonra diyorum ki, Türkiye'de yapılacak bütün reformlar, İslâmî anayasanın çizdiği sınırlar içerisinde yapılmalıdır. **Söylememe müsaade edilirse derim ki, Türkiye İslâma dönmelidir.** Gelecek bölümde Türkiye'nin şu anda karşı karşıya bulunduğu dış tehlikeleri ele alacağız.

SEKİZİNCİ KISIM

TÜRKİYE'YE KARŞI HAÇLI SEFERLERİ

Hâlihazırda Osmanlı Devleti'ni tehdit eden tehlikelerin vehametini göstermek, gerçi zor olacak, ama bu tehlikeler şu anda ikiye katlanmıştır. Bunların bir kısmı içeriden, bir kısmı da dışarıdan kaynaklanıyor. Tabîî bu iki kısım tehlike birbiriyle yakından bağlantılıdır. **Türkiye'yi dış düşmanlarının tecavüzüyle karşı karşıya bırakan durum, içerisinde bulunduğu malî ve idarî kargaşadır.** Bazı milletler nüfuslarının azlığından dolayı zayıftırlar; bazıları kaynak yoksuludur; bazılarının mensupları karakter yoksuludur; bazıları da coğrafi özellikleri itibariyle yoksuldurlar. Bazı milletlere, tabîî olarak zayıf demek mümkündür.

Yukarıda sıraladığımız hangi yönden bakarsanız bakın Türkiye güçlüdür. Öte yandan bir ülke, anayasasının pratiğe konamaz veya değişen zaman ve şartlara göre uyarlanamaz olması aÇısından zayıf olabilir. Polonya bu durumda idi. Düşmanlarının őeytanî oyunu, Polonya'nın anayasasını kendi garantileri altına alarak zamana uyarlanmasını imkânsız hale getirmeleri idi.

Bu cihetle de bakınca Türkiye'nin korkacağı bir şey yoktur.

Bir milleti zayıf hale getiren faktörlerden birisi de yöneticilerinin kapasitesi ve yolsuzluk iÇinde bulunmaları ve halkının kayıtsızlık ve aldırmazlığıdır. Bu durumda olan ülke, diğer durumlarda olduğu gibi, saldırganların kurbanı ve yağmacıların avı durumuna düşer.

Herhangi bir ülkenin bağımsızlığı kendi gücüne değil de; komşularının garantisine ve merhametine dayanırsa o ülkenin, hdiselerin oyuncağı haline gelmesi kaÇınılmazdır.

Şimdi bir millet düşünün ki, yeryüzünün en imrenilecek topraklarına ve en stratejik bölgesine sahip olsun ve aynı za-

manda yukarıda sözünü ettiğimiz zayıflık sebeplerinden birine maruz olsun; böyle bir durumda bu milletin güçlü komşularının iştahını tatmin etmek çok zordur.

Son iki asırda, Türkiye'nin bölüşülmesi dünya için tartışma konusu oldu. Türkiye'nin hiç bir komşusu yoktur ki, geleneksel politikaları ve arşivleri Türkiye'nin bölüşülmesi planlarının detayları ile dolu olmasın. Biri Adriyatik sahilleri için iştah kabartırken öteki Tuna'ya göz diker. Birilerini ortak milliyetçilik damarları tahrik ederken, ötekini din birliği harekete geçirir. Açgözlülük ve pis iştahlılığın oynayabileceği ne kadar hile ve oyun varsa öne sürülüyor. Tarih, etnografya, coğrafya ve din, bu gaye uğruna kullanılıyor. “Kurban”ın faziletleri ve kusurları gibi, mağrur aldırma mazlığından ve hatâ olan dikkatsizliğinden de yararlanılıyor. Harekete geçirilen vasıtalar; cahillik, yolsuzluk ve hırsdır. İster saygıdeğer, ister adi; piskopos ve patrikten tâ kalbinde sevgi namına bir şey olmayan maaşlı ajanlara kadar hepsi, müslümanlara karşı yapılan haclı akınının içersinde yerini almaktadır.

Şüphe yok ki, Türkiye'de son zamanlarda meydana gelen bazı hâdiselerden beri

bu ülkenin bölüşülmesi ile ilgili söylenti ve karşı söylentiler aşırı şekilde çoğaldı. Gerçekte, bu söylentilerin hiç biri güvenilir değildir. Bir gün rüzgâr sertlikten yana eserken öteki gün ılımlılıktan yana esiyor. şayet yelkeninizi her esen rüzgâra göre acharsanız pusulanızı kutuya koyup kaldırmanız lâzım.

Bu söylentiler ve bunların yalanlanması ile ilgili olarak Malmesbury yazışmalarında aktarılmaya değer bir pasaj vardır. Pasaj, Güney işleri ile görevli Devlet Bakanı Lord Suffolk'un Berlin'de bulunan İngiliz elçisi Mr. Harris'e gönderdiği bir mektupta yer almaktadır. Devlet Bakanı, Polonya'nın paylaőılması ile ilgili havayı gerginleőtiren söylentilere temas ettikten sonra elçiye, büyük kuzey gçlerinin elçisinden aldığı çok tatminkâr güvencelere dayanarak söylentilerin aslı olmadığını, konu ile ilgili do-laőan haberlerin resmi ve pratik bir dayanağı bulunmadığını, bunların ancak istenmeyen iőlere taallk ettiğini anlatır. Bu mektup Ağustos 1772'de yazılmıőtı. 1771 Haziran tarihli diğer bir mektup var. Yukarıda sözünü ettiğim mektuptan on iki aydan fazla bir süre önce, II. Frederik'ten Kont Solms'a hitaben yazılmıőtır. Prusya

kralı, ki bu dönemde Mr. Harris sürekli onun sarayı ile irtibatta idi, bölüşme planının bütün detaylarını bildirir ve yazıştığı kimseye üzerinde karara vardıkları bütün teferruat hakkında bilgi verir.

Bundan dolayı, söylentiler ve onları yalanlayan söylentilerin değerini son zamanlarda ortalıkta dolaşan bazı raporları sorgulayarak ortaya koyalım.

İlk olarak Avusturya sahneye çıktı. Doğru veya yanlış, bu devlet, Bosna-Hersek'te her an patlamaya müsait barut fıçısına kibrit çaktı. Bir patlamayı teşvik eden kimseler, her kademedede bundan kârlı çıkabilmeli, hiç olmazsa... Gelin görün ki, Avusturya-Bosna-Hersek meselesinde beceriksizliğin en büyüğünü gösterdi. Vak'anın sonucuna gelince, altı ay sonra bir de bakmışsınız ki, sadece başka bir halk için fitne kaynatmaktan başka bir şey yapmamışsınız. Büyük güçlerin kışkırtması, cesaretlendirmesine; Avusturya ordusunun, çoğunlukla Hırvatlardan kaynaklanan kendini güçlü hissetmesine, karargâhlardan bir isteksizlik gelmemesine rağmen, Avusturyalıların rüyasının esasında bir değişme oldu. Bazılarına göre, bu Yunan propagandasının, Rum nüfusu arasında

uzun süre faal olduėu Galićya'nın bedeli idi. Avusturya hić bir haklı politik gerekćesi olmadan bu vilâyeteye göz dikmiŐtir ve faturası kabarık olmuŐtur. BaŐka bir grup, asıl sebebin Macaristan'ın da iŐin ićine girmesiyle meydana gelen ikilik olduėunu söyler. Macaristan, Transilvanya krallıėını daha ćok Slav kabul ederek kendi varlıėını kendisi sildi.

Diėer taraftan, bir anda kćk Sırbistan'la ilgili bir deėiŐiklik gündeme geldi. Bu Slav vilâyetlerin, hepsi üzerinde güvenilir bir hkmet modeli kurmuŐ olan kćk Slav devletlerine ilâve edilmesinden ve bu problemlili yerleri idare edecek Sırbistan'ın buradan bazı özel avantajlar elde etmesinden daha tabiî ne olabilir? Bu ćok tabiî bir düŐünce olmakla beraber, aynı zamanda ćok beceriksizdir. Büyük balık, kćk balıėı yer, ancak büyük balıkların bir kısım kćk balıkları, diėer bazı kćk balıkların yararına öldürme gibi bir alışkanlıėı yoktur.

Büyük devletler, Balkanlardaki kćk gçleri kuvvetlendirmek ićin halihazırdaki buhranlı dönemde Babıâli'nin Sırbistan'a asker ćıkarmasına rıza gösterdiler. Böyle davranmalarının tek bir gayesi vardı, o da

problemin büyümesini sağlamaktı. Hep-sinden daha iğrenci, Pan-Slavist düşünce-nin bayrağını elinde tutan büyük devletle-rin, Sırbistan'da, güçlü ve bağımsız bir Slav devletinin çekirdeğini oluşturmalarıdır. Bu, ikinci bir Polonya oluşturmakla aynı anla-ma geliyor. Sırbistan da diğer peyk devlet-ler gibi, Doğu'da oynanan oyunda kendisi-ne düşen rolü üstleniyor. Bu rol öyle kü-çümsenecek bir rol değildir. Bir an durup düşünülürse, söz konusu devletciklerin politikaları gözden geçirilirse meselenin dikkatle ele alınmaya değer olduğu ortaya çıkar.

Şark meselesinin nihaî halli için son saat gelince, Sırbistan, Karadağ, Romanya ve küçük Yunan krallığı, verilen emir üze-rine Türk İmparatorluğu'nun cesedinin üzerine atılacaklardır.* Bu durumu düzelt-mek için değişik vasıtalarla başvurulması lâzım. Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan'ın, yağmalama esnasında aslan payı elde et-mek için oynayacakları bir kozları olmadığı halde, kendi topraklarını genişletme ihti-mali sürekli gözlerinde tutmaktadır.

* Yazarın "kehanet"i andıran bu isabetli tahmini-nin, 1912'de patlak veren Balkan Harbî'nde ay-nen tahakkuk ettiğini hatırlamamak elde değil (Ç.N.).

Sırbistan ve Karadağ'a tesirli bir tah-terevalli sunuldu; bir de bu tahterevallinin ekseni olarak "millî vazife" diye bir Şey uyduruldu. Sırbistan bir an dışarıdan yapılan baskıları kabul etmekte tereddüt ederse bu sefer "millî vazife"yi Karadağ yerine getirecek. Karadağ tereddüt ederse millî bayrak yeniden Sırbistan'a geğer. Bu yolla adı geğer hkmetlerin ikisi de kendilerine dikte edilen politikaları uyguluyorlar. Sırp ve Karadağ halklarının milliyetçilik duyguları kabartılmak suretiyle kendi hükümetlerini yönlendirici bir itici güç olarak kullanılıyor.

Romanya'da ise durum tam aksinedir, orada prens kendi halkına karşı kullanılıyor. Romanya, Avrupa'nın muhtemelen en kötü idare edilen ülkesi olma imtiyazını elinde bulunduruyor. Romanyalılar için en talihsiz an, kendi küçük prensliklerini Hohenzollern* olarak düőündükleri andı. Zira, eğer "zâlim"den kasıt kendi egoist menfaatlerini halkının menfaatlerinin üstünde tutan prens ise Romanya, dünyadaki zulümlerin en çirkin örneğinin sergilendiği

* 1415-1918 arasında Brandenburg'u; 1701-1918 arasında Prusya'yı ve Alman millî birliğinin kurulduğu 1871'den 1918'e kadar da Almanya'yı idare eden German kraliyet ailesi...

bir ÷lke demektir. Prens'in hanedandan gelen kibrini y÷celtmek ve hırsını tatmin etmek için, tâcının süsü için halkın en mühim ve aziz menfaatleri fedâ ediliyor ve bu ÷lkenin bütün bir gelecek ümidi yok ediliyor. Sınırsız tabiî kaynaklara rağmen hazine si iflâs durumundadır; öte yandan vergilendirmenin getirdiğı baskı ile topraktan geçim sağlamak da mümkün olmuyor. Ülkenin borçlarıyla beraber yıllık bütçe açığı bütün gelirin dörtte birini oluşturuyor. Bunun temel sebebi, ÷lke için gerekli olmadığı halde koca bir ordu beslemektir. Bu da ÷lke'de uygulanan politikanın kendi politikaları olmayışından ileri geliyor. Aynı anlayış doğrultusunda Avrupa, ticarî anlaşmalar yapmak için Romanya'nın haklarını tartışırken, asıl maksat, bu ÷lkenin gelecekteki ticarî ve ziraî menfaatlerini başkasına devretmektir. Öte yandan evrensel olarak inanılan bir şey vardır: Eğer bir ÷lke diğerine o ÷lkenin hiç mühimsemediğı bir konuda siyasî destek veriyorsa bu ÷lkenin, yardım ediyor görüldüğü memleketin yönetimi ile ilgili entrikalarla alâkası olduğu akla gelir. Nitekim, General Prens Suwarrow'un bu ÷lkede bulunma gayesi, Paris Antlaşmasıyla Moldavya'ya eklenmesi kararlaştırılan Besarabya'nın bir kısmını bu ÷lkeye verme işini gerçekleştirmekti.

Şimdi, Türkiye'ye karşı açılan Haçlı seferlerinde, kışkırtıcı faktör olarak kullanılan şey halkın genel isteği değil, Kralların, prenslerin zaafılarıdır. **Bütün yollar meőrdur, yeter ki İstanbul'a çıksın.**

Fakat şimdi, Türkiye'nin etrafında toplanan fırtınaların nisbeten dindiğine dair işaretler var. Günün kuralı ılımlılıktır. Her hkmet diğerini olağanüstü bir şekilde yumuőadıėı için kutluyor. Eminim ki, yeni yılın diplomatik resepsiyonlarında karşılıklı kutlama konusu yumuşama olacaktır.

Böyle güzel bir manzaranın hiç de hoő olmayan gözlemlerle gölgelenmesi yazık olacaktır; ancak, söz konusu resepsiyonlarda biri diğerinin siyasî őüphelerini dinlerse bütün bu yapmacık "yumuşama"nın saçmalık ve ikiyüzlülüğün daniskası olduğunu anlayacaktır. Bu görünüşteki yumuşama hiç kimseyi kandıramaz. şu anda kıştayız, eğer ilkbaharda bir kampanya olmazsa, kesinlikle bilinsin ki şark Me-selesi henüz olgunlaőmamıő da ondan. Kısa bir "yumuşama" fsılası meseleyi olgunlaőtırabilir. Hâlihazırda Türkiye'yi rahatsız eden kargaşa unsurlarına kimin canı ne isterse o adı verir, hatt bunlara baőkaları, daha ses getirici baőkı őeyler ilâve edebilir.

Bulgaristan, isyan için hazır hale getirilebilir ve bu vilâyette ekilen kin ve nefret tohumları bir düzine Hersek isyanına bedel olabilir. Bunların hepsinin üstünde, hepsinin toplamından daha vahim olan şey, Türkiye için hazırlandığı kulaktan kulağa duyulan felâkettir. Eğer bu felâket, Türkiye'nin üzerine çökerse, Şark Meselesi dünyanın gündemine, geçmiş tarihinde hiç olmamış bir şekil getirecektir ve bu durumda bölünme söz konusu olabilir. Türkiye'de birbirini takip eden mücadelelerde gerçek değişikliğin ne olduğunu bilenler neyi kastettiğini anlayacaklardır.

Bütün bunlardan sonra ben, Türkiye'nin telef olacağına inanmıyorsam, "yumuşama" denen iki yüzlülüğe aslâ itimad etmediğim ve şeytanca oyunların Polonya örneğinde olduğu gibi uzun zaman devam edeceğine inanmadığımdandır. İnanmıyorum, çünkü, şu anda Muratların, Selimlerin, Süleymanların tahtında oturan Osmanlı Sultanı'nın kendisinin, ülkesini yıkmak isteyen entrikacı kimse-lerin oyuncağı haline getirilmesine müsaade etmeyeceğine inanıyorum. Nitekim ben, Türkiye'nin geçmiş tarihinde hemen hemen şimdiki gibi korkunç buhranlardan selâmetle çıktığını hatırlıyorum.

17. Asrın sonunda içten ve dıştan gelen tehlikeler, bu gün olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin varlığını tehdit ederken Köprülü Mehmed isimli büyük bir adam çıktı ve devleti kurtardı. Kendi asrımızda (XIX. asır) bile Osmanlı Devleti'nin ordusu yokken, yeniçeriler ortadan kaldırılmışken, donanması, yerle bir edilmişken, Yunanistan bağımsızlaştırılmışken, Arnavutluk isyan halinde iken, bütün Avrupa kendilerine cephe almışken, Rusya savaş ilan etmişken, Mehmet Ali Paşa ordusuyla İstanbul'a doğru sefere çıkmışken, Osmanlı devleti bütün bu ard arda gelen ve imparatorluğu harap edebilecek bir düzine felâketden, Sultan Mahmud ve onun sadrazamı Mustafa Reşid Paşa'nın maharetli idaresi sayesinde hemen hiç yara almadan sıyrıldı.

Eğer, şimdiki buhranlı vaziyette Osmanlı İmparatorluğu'nu eski konumuna getirmek ve korumak için gerçek bir devlet adamı ve Sultan'ın desteği gerekiyorsa, yukarıda açıklamaya çalıştığım gibi Türkiye'nin, insanının karakteri ve anayasasının gerekli kalite ve hayatiyete sahip olmasından dolayı bunun üstesinden geleceğini rahatlıkla söyleyebilirim. Sözün kıtası, orası Türkiye'dir.

DOKUZUNCU KISIM

ROMANYA PRENSİ

Yukarıda, Hohenzollern'li Prens Charles'ın dışarıdan dikte edilen politika-sının küçük Romanya devletini ne acınacak hallere soktuğunu ifade ettim. Ancak Prens'in ülkede takındığı tavır gerçekten çok enteresandır. Bütün teferruatının bilinmesine de gerek yok, günümüz için konu gerçekten hayatî ehemmiyeti hâiz bir konudur. Ülkenin millî menfaatleri karşısında gösterdiği aldırılmazlık ve bu menfaatleri dış politik gayelere fedâ etmesi gösteriyor ki, Prens'in burada kök salmak ve devamlı bu ülkede kalmak gibi bir niyeti yoktur. Prens, bu ülkenin başına belli bir maksatla getirildi, yani onun varlık sebebi Avrupa'nın menfaatleri ile beraber kendi menfaatlerini de icab eden mecrâya sevk etmek ve birilerine, meselâ Alman-

ya'ya, bu ülke içinde imtiyazlar vermek-
tir.

Prens Bismark'ın, bu ülkede, sanki ülkenin yerlisiymiş gibi geniş bir siyasi sahada müessiriyeti vardır. Gerçi, kendisi Almanya'nın Romanya'da doğrudan bir menfaati bulunmadığını açıkladıysa da onun esas gayreti buradaki imtiyazları elde etmektir. Denebilir ki, Prens Bismark, bu ülkedeki insanların duygularını ve menfaatlerini hiçe sayarak, kendi menfaatlerini en yüksek fiyatı verene ihale etmiştir. Bu önemli avantajları eline geçirmeyi ve bu sayede başka yerlere önemli destekler vermeyi başarmıştır. Hohenzollern'li Prens Charles, Alman Prensi'nin yakın dostudur. O, oradaki varlığını, Prusya politikasına kayıtsız boyun bükmesine borçludur. Nitekim, bu küçük prensliği, Prusya'nın menfaatlerine hizmet eden bir yer haline getirmiştir.

Bu durumdan şüphesi olan varsa, ki bunlar vâkıâdır, onlara 1871'deki Alman-Fransız savaşında neler olduğunu göstermeliyim: Henüz Metz düşmemişken, Loire'in ordusu güçlü bir vaziyette dururken, savaşın neticesi henüz şüpheli iken,

Prusya için Rusya'nın desteğini temin etmek temel politika idi.

Antlaşma gereğince Rusya'nın silâhlı olarak Prusya'ya yardım etmesi karşılığında, Paris Antlaşması'nın Rusya'ya ceza getiren, sadece Karadeniz'le ilgili maddesi ve Besarabya sınırı değil, bütün maddelerin iptali için Prusya, Rusya'ya destek olacaktı. Böyle kritik bir zamanda, Prens Charles sözkonusu tertibin suç ortağı olarak ihanet ettiği ülkeyi terketmeğe hazırlanmıştı. Nitekim Prens bunun için gerekli olanı yapmıştı. Onun talimatıyla, **Allgemeine Zeitung** gazetesinde bir mektup yayımlandı. Yaşlı hocası Profesör Aurbach'ın ağzından kendisine hitaben yazılmış mektupta, Profesör kendisine, kesinlikle Romanya'da kökleşemeyeceğini, bunu yapabileceğine dair ümit bile beslememesini, onun kalbinin anavatanı için çarptığını ve anavatanının ordusunun saflarında hizmet edebileceğinin ümit edildiğini anlatıyordu. Bu mektubun masum Romanya halkı arasında uyandırdığı sansasyonu tahmin etmek güç değildir. Aniden Fransız cephesinde Metz düştü ve Loire'in ordusu telef oldu. Böylece Almanya'nın nihaî zaferi kesinleşti. Durum böyle olunca, Rusya'nın askerî yardımına

ihtiyaç kalmadı. Haliyle anlaşma gereği, Almanya'nın Rusya'ya yapacağı yardımlar da aynı oranda geriledi. Sadece Karadeniz maddesi, oldu bittiye getirilen bir konferansla iptal edildi. Prens Charles ise bahis konusu mektubu ve anavatanı ile münasebet tarzını, yeni şartlara göre en iyi şekilde yorumladı ve başka bir mesele çıkıncaya kadar yerinde kaldı.

Başka bir mesele daha var ki, bu günlerde ortaya çıkacağı benziyor. Gelişmelere bakılırsa bu meselenin bir neticeye bağlanması da mümkün görünüyor. Hohenzollern'li Prens Charles ilkbaharda bütün Besarabya'yı ve Paris Antlaşması'nın gereği olarak Moldavya'ya ilâve edilen Tuna'nın iki çıkışını Rusya'ya bırakmayı kabul etti. **İşte Şark Meselesi'nin özü budur. Hersek isyanı, garantilerin yerine getirilmesi, malî çöküş, Türkiye'nin idarî ve anayasal zorlukları o kadar abartılıyor ki, bununla Avrupa'nın karşı karşıya bulunduğu esas meseleler örtölmek veya ortadan kaldırılmak isteniyor.**

Prens Charles ve General Suvarrow'un üç gün boyunca Tuna üzerindeki küçük bir kale olan İbralia'ya kapanarak yaptıkları siyasî seferberlik planı şu hü-

kümleri kapsıyordu: Prens, kâğıt ve madenî para basabilecek, öte yandan Bâbîâli ile yapılan anlaşma ile imtiyazları kaldırılacaktır; Prens'le Osmanlı devleti arasındaki ilişkiler yeteri kadar gerginleşirse ilk baharda ödenen vergiler ödenmeyecektir. Bunun anlamı, Türkiye ile savaştır. Rus ordusu şimdiden yüz yirmi bin askerini Besarabya sınırına yığdı bile. Asayişini temin etme bahanesiyle veya doğrudan burayı işgal etmek için içeriye girmeyeceğini kim söyleyebilir?! Onlar içeri girdi mi, Prens Charles ülkeyi onlara terkedecek demektir. Bunun için gerekli hazırlığı yapmış bile. İlk baharda hanımının sağlığını bahane ederek bir seyahat yapmayı düşünmektedir ve bir daha geri dönmeyeceği tahmin edilmektedir. Küçük prensliği (veya en azından bir bölümü), Rusya'nın Almanya'ya verdiği desteğin bedeli olarak herhalde Ruslara peşkeş çekilecektir.

Ancak bu destek ne içindi? Bu soru Fransa'nın, Hollanda'nın, belki de Avusturya'nın, cevabını vermesi gereken bir sorudur. Ben Doğu Avrupa için endişeliyim. İyi gözlenirse aslında Doğu ve Batı, genel politikaların sadece coğrafî olarak bölünmesidir. Birini diğerinden ayrı olarak

düşünmek mümkün değildir. Geçen gün Odesa Ticaret Odası'nda Rusya'nın ekonomik durumunun ne kadar kötü olduğu ortaya çıktı. Aynı kötü malî durum Kuzey Almanya'da da yaşanıyor. Bütün bunlar savaştan (1870-1871 yılı Alman-Fransız savaşı) sonraki sene meydana gelen buhranın yol açtığı vaziyettir. Madem ki, bu vaziyetlere sebep olanlar önünü görmüyor, silâhsızlanma mutlak bir ekonomik gereklilik haline gelmeden, bütün bu olup bitenler, artık meseleye neşter vurulmasını lüzumlu kılıyor, kanaatindeyim. Prens Bismark'ın geçen yaz Fransa'ya karşı sergilediği olağanüstü davranışın yeterli açıklaması budur sanırım. Aynı şekilde, bu durum, şu anda Güneydoğu Avrupa'daki belli başlı olayları da izah eder. Halihazırda kamuoyunun dikkatleri Andrassy Notası ile Hersek'teki isyana çevrilmiş durumda... Ne var ki esas oyun Tuna üzerinde ve belki de Baltık üzerinde oynanıyor. Romanya'da bütün işaretler gösteriyor ki, bir entrika çevriliyor. Oradaki her şey anormaldir. Prens'in sözde idare ettiği kamuoyuna karşı derin aldırmazlığı, hükûmetin hararetli askerî hazırlığı, birlik sevkiyatları, ilk bahar için askerî yığınak planları (Rusya'nın değişmeyen işgal haberleri), General

Suwarrow'un Bouzao'dan Rimnik'ye giderken kendisine eşlik eden subaylara anlattıkları ve onların sözde düzeni sağlama lâkırdısı olarak bütün Romanya ordusuna anlattıkları, bütün dünyada Romanya'nın bir "aptallık komedyasının" sahnesi haline getirildiği kanaatini ispatlayan karinelerdir. İster komedi ister trajedi, çok maharetle oynanan bir oyundur bu.

İngiltere, ajanları vasıtasıyla orada olup bitenleri şüphe bırakmayacak şekilde öğrendiği halde, şu soruyu sorma hakkına sahip değil miyiz: Avrupa'da kamu hukukunu muhafaza etmek için, antlaşmaların inandırıcılığı, güç dengesi, halkın menfaati, dünyanın ticarî ve siyasî hürriyeti için hangi adımları attınız?

ONUNCU KISIM

HERSEK İSYANI

Her ne kadar, Hersek isyanı büyük "Şark Meselesi" ile mukayese edilince sadece bu meselenin ehemmiyetsiz bir uzantısı gibi görünüyor ise de gerek uzun süre devam etmesi ve gerekse beraberinde, kendisiyle dolaylı yahut dolaysız diğer bir çok problemi dünyanın gündemine getirmesi açısından kamuoyunda çok mühim bir yer işgâl etti. Ben burada bu isyanın doğurduğu problemlerden söz etmek istiyorum.

Dağlık yerleşim birimlerinde, vahşi dağlılar tarafından çıkarılan isyanlar en güçlü imparatorlukların bile kaynaklarını tüketti. İsviçre'nin, Tyrol'un veya İskoçya'nın dağlık bölgelerini bir yana bırakalım. Doğu Asturiler, bütün bir İspanya Krallığı

için tehdit unsuru olmaya devam ediyorlar. Bir kaç yıl önce Dalmaçya'da meydana gelen ehemmiyetsiz bir isyan birkaç yıl boyunca Avusturya İmparatorluğu'nun bütün güçlerini mağlup etti. Nihayet iş başa düşünce Avusturya İmparatoru, Mısır'a giderken Osmanlı Sultanı'na uğrayarak Karadağlıları isyancılara yardım etmekten alıkoymasını için istirhamda bulundu. İsyân, ancak Sultan'ın yardımı ile bastırılabilirdi.

Şimdi bir an için harita üzerinde Bosna Hersek'in coğrafî konumuna bakalım. Bir iki tarafı değil, dört bir tarafı isyanı kıskırtacak veya teşvik edecek, (bu konuda biri diğerinden daha istekli) ülkelerle çevrilidir. Bu durum, isyanı bastırmanın niçin zor olduğunu kendiliğinden göstermektedir.

Benim bunları ele almaktaki muradım, Avrupa'da konu ile ilgili olarak bilinenleri pekiştirmek değil, söz konusu vilâyetlerin kalıcı ve onları farklı kılan bazı özelliklerini sergilemektir.

İsyânın sebebi olan dış tahrikleri ve kötü yönetimi bir yana bırakalım, gerçek şu ki, Bosna ve Hersek vilâyetleri dünyanın idaresi en zor olan beldeleridir. Sebep sa-

dece sâkinlerinin kavgacı ve vahşî karakteri değil... Buralar dinî, sosyal, millî ve siyasî açıdan alev almaya hazır bütün kıvılcımları bünyesinde barındırmaktadır.

Ayrı kamplara ayrılan sadece Rumlarla Müslümanlar değildir; bunun dışında fanatik Katolik azınlığın, mezhep ayrılığına dayalı, Ortodokslara karşı nefretle beslenen geniş bir grubu vardır. Bunlar Müslümanlarla ittifak halinde kendilerine saldıran mütecavizlere karşı destek arayışı içerisindedirler. **Dinî nefret, Bosna-Hersek'teki kavganın temel sebebidir.**

Kargaşanın diğer bir sebebi sosyaldır. Burada, kavgacı Aristokrasinin bakiyyeleri ile her geçen gün kuvvetlenen güçlü bir demokrasiyi, Aristokratların imtiyazlarını, Osmanlı Devleti'nin Tanzimat'la getirdiği yeni düzeni, halkın kendilerine verilmesini istedikleri imtiyazların tasdik edilmesine dair arzularını karşı karşıya gelmiş bulursunuz. Bütün bunların halli için elbette ki, devlet otoritesine ihtiyaç vardı.

Birkaç yıl önce, ziraî arazilerle ilgili bir anlaşmazlık, kaynayan kazanı daha da ısıttı. Bu vilâyetlerin rahatını kaçıran “treçina” ve “çetvırtina” diye bilinen farklı

arazi uygulamalarıdır. “Çetvırtina”, yani “dörtte birlik” denilen arazilerin sahipleri, toprağı işleyenlerden mahsulün $\frac{1}{4}$ ’ünü talep ederken; “treçina”, yani “üçte birlik” adı verilen arazilerin mâlikleri ise mahsulün $\frac{1}{3}$ ’ünü istiyorlardı.

Böylece, sosyal bir kan davası, toprağı dayalı bir kavga, zaten iyice karmaşık, dinî ve millî sebeplere dayalı rahatsızlıklara ilâve edilmiş oldu. Ağır vergiler, son zamanlardaki kötü idare, durumu daha da ağırlaştırdı. İşin en dikkat çekici olan tarafı bunlar dünyanın en kavgacı ve fevrî halkı olan Sırplar arasında meydana geliyordu. Bu insanların, yukarıda saydığımız sebepleri istismar eden karanlık güçlerin elinde âlet olmaları işten bile değildir... Burada oynanan oyunun neticesi ne olursa olsun, bu güzel vilâyetlerin sahibi kim olursa olsun, buraların sâkin ve huzurlu olabilmesi için bütün faktörlerin önceden serin kanlılıkla düşünülüp hesaba katması kaçınılmazdır.

ONBİRİNCİ KISIM

AVRUPA GARANTİSİ

Garantiler meselesi, özellikle "icra garantisi" denilen şey, öyle görünüyor ki, şimdiki gündemi oluşturmaktadır. Ancak söz konusu garantiler, Osmanlı yönetiminin sözümlerine ona kötü idaresine karşı, kurallar gereği veya düzen koyucuların görüşüne göre uygulanacak bir çeşit Avrupalı diplomatik garantiler olarak anlaşılıyor.

Şüphem yok ki, "Avrupa garantisi"nin özel yapısını tartışan sağduyulu insanlar, bunun uygulanabilirliği hakkında belli bir kanaate varmışlardır. Garantiler konusunda tamamen farklı düşündüğüm veya bunlarla ilgili kesin kanaatimi bildirmediğim için beni bağışlayın. Bana göre şekli ve yapısı ne olursa olsun hiçbir Avru-

pa garantisi, şimdiki ruh hallerine bakılırsa, Osmanlı halkı tarafından kabul edilmeyecektir. Onların hissiyatını iyi bildiğim için kesin kanaatim gelmiştir ki bağımsız bir ülke olan imparatorluklarının bir cüz'ünden bile taviz vermezler ve ister vezir, ister sultan olsun, teslimiyetçi davranıp herhangi bir tâvize imza koydukları zaman kendi fecî akıbetlerini hazırlarlar. Eğer bu görüşün doğru olduğuna inanılıyorsa teyid edilsin; yok doğru değil deniyorsa buyursunlar aksini ispatlasınlar. İmkânsız olan bir şeyin özel bir şekil veya yapısını tartışmak bana abesle iştigal gibi geliyor.

Bazı kimseler, tasarının uygulanabilir olmadığıнын çok iyi farkında olduğu halde, bunun Türkiye'ye kabul ettirilmesi için teşebbüs edilmesini istiyorlar. Onların asıl gayesi Türkiye ile ilgili bir kriz üretmektir. Benim anladığım kadarıyla böyle bir gaye, İngiltere'nin ne politikası ne de hedefidir.

Bu tartışma Âli Paşa'nın 1855 yılı Mayıs'ındaki Meşhur Memorandumunda mümkün olan en yumuşak ifadeyle dile getirildi. Buna göre Bâbiâli bu tür tertiplerin hiç birine razı olamayacaktı. Aslında söylenen biraz da şuydu : "Bu sadece toprak kaybı değil, daha ileriki bir safhada

imparatorluğun dağılması demektir. Bu da her müstakil ve meşrû hükümrânlığın mensuplarının kalbine darlık getirir."

Denebilir ki, eğer "Avrupa'nın Diplomatik Garantisi" uygulanabilir değilse Sultan'ın va'dettiği reformlar ve iradelerinin ölü metinler olarak kalmayacağına dair, Avrupa kamuoyunu ikna edecek başka tatmin edici bir şey yoktur. Hattâ denilebilir ki, son yirmi yılda yayımlanan bir yığın Hatt-ı Hümayûn ve fermânın hayata geçirilmemesi bu endişeyi doğruluyor. Bu sorulara cevap vermeye ve bu suretle dostane diplomatik ilişkilerle değil de bugün gündemde olan benzeri zorlamalarla meseleye yaklaşmanın yanlışlığını ortaya koymağa çalışacağım. Dayatmaların hepsinin uygulanması imkânsız olmayabilir. Yalnız bunlar Türkiye'nin bütün bir meşrû otoritesini mahvedebileceği gibi, bu gün şikâyetin gerçek sebebi olan kargaşaya hesaplana-maz boyutlar getirip meseleyi çok daha kötü bir hale getirebilir.

Son zamanlardaki Hatt-ı Hümayûn ve fermanların ölü metinler olarak kalmasının sebebi nedir? Nitekim kimse bu metinler için başka bir akibet düşünmüyor. Zorluğun çözümü bu soruya verilecek ce-

vapta yatmaktadır. Bu meselenin ehemmiyeti Avrupa'nın dikkatinden kaçsa da Türkiye'de çok iyi değerlendirilmektedir. Mesale şudur: 1856'da Islahat Fermânı'nın yayımlanmasıyla beraber bu ülkenin altı asırlık anayasası fiili olarak rafa kaldırıldı.

Bu tarihten önce bütün milletlerin olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin de anayasasının dayandığı temel prensipler vardı. Savaş ilânı, kanunî düzenlemeler, veya lüzum üzerine kanun çıkarma vb. bütün uygulamaların öncelikle bir mecliste tartışılması ve çıkan kararın Şeyhülislâm'ın fetvâsıyla onaylanması ve daha sonra icra edilmesi için Sultan'ın icracı güçlerine havalesi Osmanlı anayasasının gereği idi. Nasıl ki, bir kanunun öncelikle milletvekilleri ve Lordlar tarafından kabul edildikten sonra Kral veya Kraliçenin onayına sunulması İngiliz Anayasası'nın bir gereği ise yukarıda sözünü ettiğimiz uygulama da Osmanlı anayasasının gereği idi.

İngilizler ne kadar kendi anayasaları ile alâkadar iseler, Osmanlılar da o derece kendi anayasaları ile alâkadardırlar. Osmanlı Anayasası Devletin kurucusu Osman Bey'den beri devam etmekteydi. Osman Bey, maddeler haline getirttiği bu anayasa-

yi* oğlu Orhan'a bıraktı. O gün bugündür devletin geçirmiş olduğu bütün değişimlerde, krizlerde bile bu anayasaya saygı duyuldu ve riâyet edildi.

Âli Paşa'nın iktidarında, Osmanlı Devleti'nde Vatikan Konsülü'nün, Papa'nın yanılmazlığına karar vermesine benzer bir inkılâb oldu. Vatikan Konsülü'nün maksa-

* Yazarın sözünü ettiği anayasa, İngilizlerin **Magna Charta'sına** benzer bir şeydir. İdarenin dayandığı temel prensipleri ortaya koyar. Söz konusu prensipleri **Ali Suavi, A Propas de L'Herzegovine II**, isimli ve bizim ortaya çıkardığımız kitabında şöyle sıralamaktadır.

- 1- **Droiture (İstikamet)**
- 2- **Consulter Pour délibérer (İstişare)**
- 3- **Egards pour tous (Herkesi hürmet ve sadakat)**
- 4- **Privilèges de suprématie des sectateurs de la Religion de L'Etat (Din ve Mezhepte Serbestlik)**
- 5- **Respect aux Commandements de Dieu (Allah'ın emirlerine itaat)**
- 6- **Compassion pour les creatures de Dieu (Allah'ın yarattıklarına karşı şefkat göstermek)**

Dinî esaslara dayanan bu anayasa modern anayasalarla mukayese edildiği zaman yetersiz görülebilir veya yeteri kadar teferruatlı görülmeyebilir, ancak günümüzde bile bazı Batı ülkelerinde yüzlerce maddelik anayasalar yerine, çok az maddeli anayasalar, hattâ İngiltere'de olduğu gibi yazılı olmayan yerleşik teâmüller câridir (Ç. N.).

dı bütün kiliselerin birliğini sağlamaya yönelikti. Hristiyanlar açıkça ifade ederek veya ima yoluyla alınan kararı kabul ettiler. Öte taraftan, eski Osmanlı Anayasası'nın değiştirilmesine ne bir meclis, ne bir şûra karar verdi. Ayrıca Islahat Fermânı yayımlandığı günden beri Osmanlı halkından kabul görmedi, hatta sert tepki gördü. O tarihten beri Sultan, mümkün ve mantıklı her konu ve her durumla ilgili Hatt-ı Hümayûnları, fermanları, iradeleri dinî otoritenin onayını almadan bizzat kendisi yayımlamaya başladı. Ancak ne var ki hatlara, fermanlara, iradelere sistemli bir şekilde itaat edilmemeye, umursanmamaya, hattâ reddedilmeğe başlandı.

Sık sık tekrarladığım gibi adalet ve meşrûiyet Osmanlı zihniyetinin temelidir. Otorite sahibinin keyfi olarak yayınladığı bir ferman, hele meşruiyet elbisesi giymemişse halk da kadı da böyle bir fermana itaat etmez. Son yıllarda Padişâhın fermanlarının huzur ve güveni sağlayamamasının sebebi budur. Çünkü hukukî geçerlilikleri yoktur. Onlar aşağı yukarı birer süslü belge olarak algılandılar ve meraklılar için yem, "Avrupalıların yanlış düşüncelerini teyid edici dokümanlar" oldular. Osmanlı halkı

için Mikado'nun* bir emri veya Büyük Lama'nın** [Dalay Lama] bir kanunu kadar muteber olamadılar.

Fermanlara rağmen, kadılar Hristiyanların şâhitliğini kabul etmiyorlar, diye şikâyetler ediliyor. Aslında kadıların açıkça reddettiği şey, İslâmî esaslara dayanmayan, meşrûiyeti olmayan fermanlardır. Onların gözünde Islahat Fermânı gibi fermanların geçerliliği ve İslâm ahkâmına uygunluğu söz konusu değil. Onların bu tavrı kamuoyu tarafından da destekleniyor.

Tuzu tekel altına alan bir ferman yayımlandı. Halk bunu uygulamaya çalışan memurlara saldırdı ve kan aktı. Halka kargaşa ve kanunsuzluk reva görüldü. Onlara göre kanun kendilerinden yanadır. İslâma göre hiçbir keyfî fermanla bir tekel kurulamaz. Bundan dolayı halk, memurlar üzerine eşkiya çetesine ateş açar gibi ateş açtı. İşte Osmanlı Devleti'ndeki anarşinin temel sebebi budur. **Ülkede anarşi vardır, fakat bu anarşi halktan değil, kendi sistemlerinden uzaklaşmış yönetici sınıflardan kaynaklanıyor.**

* Japon İmparatoru...

** Tibet veya Moğolistan'daki Budistlerin Baş Rahibi...

Eğer bu duruma çare bulmak istiyorsanız, eğer fermanların uygulanacağına dair garanti istiyorsanız, fermanların İslâmî hukuka uygun olmasına ve uygulanabilirliğine dikkat etmelisiniz. Garantiler üzerinde yazıldıkları kâğıtlar kadar bile değer taşımadığı müddetçe, Osmanlı Devleti'ndeki karmaşayı çok daha kötü bir hale getirmekten başka bir işe yaramaz. Sizin üzerinde ısrar etme hakkınız olan tek ve yegâne garanti, Türkiye'ye karşı dostluğa yakışmayan, düşmanca, âdil olmayan bir tavır içerisinde olacağınıza; Osmanlı milletin Avrupalı devletlerin yanında yer almasını sağlayacak, **bu büyük ve şerefli halkı koruyacak** tavırdan kaynaklanacak garantidir. Türkiye'yi ve Türk karakterini bilen herkes böyle bir garantinin Avrupalı diplomatik garantilerden binlerce kere daha tesirli olacağı hususunda bir an bile tereddüt etmez.

H. A. Munro Butler Johnstone (1837-1908)

Lisans ve master eğitimini Oxford Üniversitesi'nde tamamladı. 1862-1878 yılları arasında Avam Kamarasında milletvekili olarak bulundu. 1856'da **David Uguhart** tarafından Osmanlı Devleti'nin lehinde faaliyet göstermek üzere kurulan **Foreign Affairs Commitee**'lerin faal bir üyesi oldu. Milletvekilliği müddetince İngiliz parlamentosunda sürekli Türkiye'yi ve Türkleri savundu.

Bu eser, Türk ve Müslüman dostu Butler Johnstone tarafından kaleme alınmış ve 1876 yılında Oxford ve Londra'da basılmıştır. (*The Turks: Their Characters, Manners and Institutions*).

Johnstone, İmparatorluğumuzun dağılmakta olduğu, klasik, değer ve müesseselerin sarsılmaya ve gözden düşmeye başladığı bir devirde bile dünyaya insaniyet ve fazilet dersi verecek kadar sağlam bir hamura sahip bulunduğumuzu anlatmaktadır.

Yazar, bu kitabında Türklerin ırkî üstünlüğünden yahut 'necip' kavmiyetinden bahsetmiyor; İslâmiyetle mayalanmış medenî bir külliyyâtın semerelerine ferdî terbiyeden, ma'serî davranış tarzlarına ve millî seciyeye kadar uzanan bir genişlikte ve hayret verici bir dikkatle bakarak, yitik bir âlemin beşerî-kültürel zenginliğini, sadece hitab ettiği Batı dünyası için değil o 'âlem'in kendinden bihâber vârisleri nâmına da hem keşfediyor, hem kayda geçiriyor. Bizim, bir buldozer hoyratlığı ile gömüp kurtulmaya çalıştığımız 'vâridât'ın değerini yabancı bir 'kâşif'ten dinlemek hüznü ve utancı yan yana getiriyor. Medenî tarihimiz ve beşerî mirasımızın olağan üstü ehemmiyette ve saygı değer bir şahididir bu kitap.

ISBN 978-975-7352-18-1

9 789757 352181

